

Д Ш5(2-4к)
К К59

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
МІСІЯ ІСТОРІЇ ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ

МИХАЙЛО КОЗОРИС

СОЦІЯЛЬНІ МОМЕНТИ

В ТВОРЧОСТІ
В. СТЕФАНІКА

ВИДАВНИЦТВО „ЗАХІДНЯ УКРАЇНА“

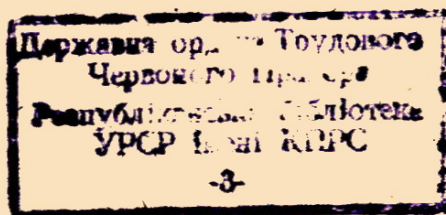
Б 289371

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
КОМІСІЯ ІСТОРІЇ ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ

МИХАЙЛО КОЗОРИС

СОЦІЯЛЬНІ МОМЕНТИ

В ТВОРЧОСТІ В. СТЕФАНІКА

ВИДАВНИЦТВО „ЗАХІДНЯ УКРАЇНА“
ХАРКІВ 1932 КИЇВ

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі українського
друку“, „Картковому репертуарі“
та інших публікаціях Української
книжкової палати.

Укрголовліт № 831(160).
Укрполіграфоб'єднання,
13 др. ім. Леніна, Золотов., 11
З. 303—5000—2 ар.—32.

СОЦІАЛЬНІ МОМЕНТИ В ТВОРЧОСТІ В. СТЕФАНИКА.

На протязі 3-х років, а саме від 1899—1901 р. появилися три збірки Стефаника: Синя книжечка, Камінний хрест і Дорога.

Хоча збірки ці зовсім невеличкі, але для української літератури взагалі, а для галицької зокрема вони були цілою подією.

Б. Лепкий, що в 1903 р. написав доволі обширну рецензію* на зазначені три збірки заявляє:

„Здавна, може від часу, коли появилися „Оповідання“ Марка Вовчка, жадна українська книжечка не мала такого щастя, як Стефаника „Синя книжечка“. Говорили про неї всюди, і не було часопису, який не звернув би уваги своїх читачів на ту незвичайну появу. Був то безумовно найцінніший твір ювілейного року** і найкращий доказ життєздатности української думки і слова. Тому не дивно, що книжка так скоро переступила народні границі і діждалася численних перекладів на чужі мови“.

Які причини були, що невеличкі Стефаникові твори зразу завоювали собі таке загальне признання? Причини були дві: зміст і форма його творів. Стефаник відходить у своїх творах від трафаретного, поверхового опису українського села, прикрашеного дешевенькою ентографічною позоліткою, і ставляє нам перед очі галицького селянина то з його буденними турботами, то з його злиднями, дає нам в багатьох випадках ту дійсність, чорну і безпросвітню, якої попередники його не хотіли бачити, і дійсність цю передає такими оригінальними, високо художніми засобами, яких не знайдеш в тогочасній українській літературі.

Ці художні засоби Стефаника були настільки сильні, що вони заповнили увагу майже всіх літературних критиків, які цікавилися творчістю Стефаника, і які виписували заслужені похвальні гімни на честь автора, випускаючи з уваги другий бік медалі, цебто соціальні моменти його творчости.

Правда, в очах критиків Стефаник здобув собі відоме ім'я „поета галицької бідноти“, поета „твердої руки“, і т. п., і до цього так привикла думка українського читача, що це ймення й залишається за Стефаником майже безспірно й до сьогодні, хоча, на мою думку, пора вже, головню після виходу в 1926 р. його останньої збірки

* Б. Лепкий, Василь Стефаник (рецензія на Синю книжечку, Камінний хрест і Дорога) Руслан, Львів, 1903, чч. 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, теж окремою відбиткою п. н. Василь Стефаник, літературний парис Львів, 1903, ст. 32, мал. 8°.

** Цебто сторіччя відродження української літератури.

під назвою „Земля“, та після появи в №№ 5 і 6 Червоного Шляху за 1927 р., в № 3 Вапліте і в № 8 Плужанина за той же рік додаткових Стефаникових нарисів, основно перевірити цю думку.

Давніші критики або дуже мало, або дуже якимось загально висвітлюють соціальний бік творчості Стефаника, а В. Коряк в передмові „Між двома клясами“ до творів Стефаника (ДВУ, 1927 р.) висловлює таку невірну думку:

„Правдиво каже критика, що герої творів Стефаника, то одна колективна постать, один тип малоземельного чи безземельного галицького хлопа,* або „форналя“ — наймита в панській маєтці“.

Що воно не так, це я постараюся нижче доказати.

Для того, щоб як слід з'ясувати соціальні моменти в творчості Стефаника, треба конче познайомитися в першу чергу з становищем галицького села в дев'яностих роках, цебто з тим середовищем, в якому виростав і перебував Стефаник, і з деякими його біографічними моментами, виходячи з того переконання, що ці соціально-економічні обставини, а не „вище надхнення“, кладуть свій палець на рядки авторових творів, та що вони означили напрямок творчості цього письменника.

Тут буде наведено для орієнтації в економічному становищі галицького селянина декілька статистичних даних:

1. Від 1853 р. на протязі 50 років галицьке селянство вносить для панів на сплату землі, що її одержало після скасування панщини, і на адміністративні витрати більше як 250 мільйонів гульденів.**

2. Від скасування панщини 1848 до 1881 р. галицькі селяни роблять проти панів 32 тисячі позвів про т. зв. сервітути, і програють з них 30 тисяч справ, витративши на судові кошти біля 15 мільйонів гульденів.

3. Вартість плодів з одного морга галицького селянина вносить в 1884 р. 48.95 гульденів, а в 1889 р. 30.17.

4. Від 1817 до 1869 р. людність Галичини збільшується на 43% і цей приріст паде головно на село.

5. В 1859 р. було селянських господарств 793.970
а в 1891 р. 1.618.422

6. В 1885 р. 57% землі належить до селян.
а 43% „ „ „ до панів.

З цього наслідки:

1. Від 1875 р. до 1884 було 24,649 публічних продажів селянського маєтку.

2. Від 1880 до 90 рр. виїжджає лише до Америки з Галичини
67,460 осіб
а від 1891 — 1900 р. 301,703 особи.

Це ті мінімальні статистичні дані, що повинні послужити за основні стовпи, на яких бодай в зарисах треба подавати картину тогочасних галицьких селянських злиднів.

* Розрядка моя (М. К.)

** Гульден—80 коп.

Цифри ці такі промовисті, що до них вистачають навіть зовсім скупі пояснення, і вони в економіці галицького селянина правлять за ці шибеничні стовпи, на яких галицька буржуазія, а польська шляхта зокрема, повісила галицьке село.

В 1848 р. Австрія касує панщину й обдурює галицьких селян. Вона обіцяє безплатне вивласнення землі від панів, а в 1853 каже платити за це такі колосальні суми, як це зазначено вище.

Галицьких селян обдурюють рівночасно й пани, які залишають собі найкращі землі, що їх держава нижче оподатковує, а селянам передають гірші, які оподатковано вище.

Крім цього пани залишають за собою майже всі ліси і пасовиська, обіцяючи селянам дозволяти користатися з їхніх лісів, випасів та польових доріг. Але потім вони відмовляють цього дозволу, і селяни програють 30 тисяч позвів і платять мільйони коштів. Погана земля і величезні тягарі — це той обух, що на самому світанку так зв. волі вдарив по голові галицького селянина і збив його відразу з ніг. Селянин став відразу економічно рахітичним, і мусів нидіти і він, і його господарство. В наслідок цього занепадає прибутковість його господарства, як це виказано вгорі, бо селянин економічно не спроможен обробити як слід землю й засіяти, чи засадити добрим насінням.

З рівночасним зростом населення йде роздрібнювання сільського господарства і головний контингент галицького села, це власники до 2 моргових (1 десят.) господарств.

Ясно, що таке господарство не в силі дати хліба зайвим ротам, не в силі дати роботи зайвим рукам.

Селяни мусять заплутатися в майстерні сіти різногатуркової спекуляції (споживчої, кредитової), що ними різні спекулянти - п'явки густо заснували Східню Галичину, а наслідок з цього, селянські господарства поголовно продають примусовим порядком для заспокоєння вимог лихварів, і через це земля в Східній Галичині в великій кількості перестає бути варстатом для продукції хліба, і стає крамом, яким торгують в містечкових судах і в різних спекулянських ямах.

Село галицьке пролетаризується, воно стає селом халупників — зарібітників, наймитів, голодних животів, і як що взяти на увагу, що в Галичині крім гуралень, польська буржуазія (а вона була головною) майже не розвивала жадної іншої промисловости, та що ця промисловість, за винятком нафтового центру, була взагалі дуже квола, зрозуміло, що для галицького селянина не було іншого виходу, як тікати від рідної землі, наче від лютого ворога, і йти масово у світ за очі.

Звідціль і беруться Стефаникові герої такі як Антін (Синя книжечка), як Іван Дідух (Камінний хрест), як Іван (Кленові листки) і інші, тому то зовсім вірно сказано в „Камінному хресті“, що „ця земля не може стільки народу й стільки біди витримати“.

Не можна не застерегтися, що від цього загального правила були винятки, і що і галицьке село мало і має своїх багатіїв, яких так ярко змальовує той сам Стефанік, але про це буде мова нижче.

Це те середовище, з якого вийшов автор славної Синьої книжечки та Кленових листків, це те джерело, що з нього черпає повними

пригорщами Стефанік теми для своїх нарисів, це те загальне хмуре тло, що лягло в основу його творчості.

Тому то Лепкий у зазначеній статті про Стефаніка каже, що Стефанік „здивлений в землю і заслуханий в її стони, малює ніч без зарання, розпуку без надії“.

Подібну характеристику щодо загального тону творів Стефаніка подає і Євшан, який пише: „Муза строїла Стефаніка заки приголубила до себе“*.

Алеж для чіткої аналізи творчості Стефаніка треба познаноюмнитися із його біографічними даними, що з них важливіші і рішачючі для цієї теми буде тут наведено:

„Мій батько (як це зазначає Стефанік в своїй автобіографії),—як заможній мужик, жив близько з місцевим поміщиком Йосифом Теодоровичем“.

Це говорить про маєткову силу його батьків та частину середовища, що їх оточувало.

„Мій батько Семен та мати Оксана повмирали та ще мої сестри — Марія та Параска й мої братики — Юрко та Володимир“.

Це говорить про брак міцного здоровля в сім'ї Стефаніка, тим самим про брак міцних нервів.

„Кожної неділі перед вечером приводила нам (мати) сім предовгих молитов, щоби стало до другої неділі“.

Це говорить про сильний релігійний вплив.

„У нас було багато наймитів, старших і менших, і я з ними жив, усе в найбільшій дружбі, виносив їм батьків тютюн та все те, що вони просили“.

Цей експлуататорський момент дужче висвітлює соціальне походження автора, а рівночасно його прихильність до чорної руки, його чутливість.

„... я перейшов до виділової школи в Снятині... Тут я почув велику погорду для мене і для всього селянського від учителів.

Моя мама (коли С. їхав до Коломиї до гімназії) потихо, щоби батько не чув, намовляла мене, щоби я не вчився, і в цей спосіб вернувся назад до дому, Ж а л у ю й т е п е р, щ о м а т е р і н е п о с л у х а в.

У великій залі першої кляси польської гімназії в Коломиї ми, селянські хлопці, зайняли послідню лавку... Як же ж учитель німецької мови сказав мені: „idź „tudiu“ swinle paść“, то ціла кляса зареготала, а професор натуральної історії — Вайгель бив мене тростиною по руках...

Потім цей учитель своїм прутом підіймав сорочку**, яка спадала верх штанів, і показував клясі пояс мого голого тіла. Кляса ревла з утіхи...

„До того часу й відтоді дотепер я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отруїв“ (розрядка моя—М. К.).

Це те „скалічене серце“, якого скигління на адресу міста ми так виразно чуємо у творчості Стефаніка, і якого жалібний тон зокрема сильно звучить в нарисі „Дорога“, а ще більше в нарисі „Моє слово“.

Дальше треба відзначити дружбу з Л. Мартовичем і Л. Бачинським (радикали), участь в таємному учнівському гуртку, читання рефератів в читальнях, основування читалень, за що виключено

* Під прапором мистецтва, Київ. 1910 р.

** Селяни в Галичині носять сорочки поверх штанів.

його з коломиїської гімназії; потім знайомство з Франком, належність до радикальної партії.

Попа К. Гаморака з с. Стецевої-Стефаник називає своїм щирим приятелем, жениться на його дочці і проживає у нього від 1904 р. до 1910.

Це ті вітри, що з різних боків дули на молоде Стефаникове серце і похиляючи його то в той, то в інший бік, позначали на ньому дотик своїх крил, що перейшов і на його твори (момент релігійний тощо).

Доведеться розшифрувати ще обличчя тодішньої радикальної партії, до якої Стефаник належав (і мабуть ще належить), і від імени якої був 10 років послом до парламенту, бо вона мала і мусіла мати великий вплив на світогляд Стефаника, головню на його соціальні погляди.

Нас цікавитиме головню та частина програми, що займалася питанням села і землі, бо творчість Стефаника майже не виходить поза межі села.

Програма мінімум радикальної партії, що її складено в жовтні 1890 р., вимагає скасувати річевий податок і на його місце ввести прогресивний податок, звільнити від примусової продажі таку частину землі і реманенту, яка конечна „для удержання при життю родини рільника“ (мінімум егзистенції), домагається безоглядного закау ділення громадського добра, вважає за потрібне, щоб громади мали право першенства купувати всю землю, що продається в їхніх межах, чи добровільно чи примусово, а так само, щоб ґрунти після смерти власника переходили в спадку лише на обмежену кількість категорій наслідників, а поза ними, щоб переходили на власність громад. Крім цього є ще вимога агрономічної освіти і надзору, і такі загальні домагання як „в справах економічних змагаємо до матеріального добробуту всіх робітних людей і усунення всякого визискування економічного“ та „єсьмо противні всякому протегованню богатирів і капіталістів на шкоду бідних верств“.

Коли розглядати ці вимоги в історичній перспективі, то для тодішніх галицьких обставин, в яких бог і цісар були найвищим законом, і де культура ледве зачепила вікозу цілину людської думки, ці вимоги вважалися за поступові, що більше—за „небезпечні“.

Алеж коли їх порівняти з революційною думкою не лише на Заході, але й в тодішній царській Росії, то ці вимоги були дуже загальні, половинчаті, і в цілому вони були безсилі хоч трохи змінити розпачливе становище селянина бідняка. Різниця між селянином бідняком і багатцем (за винятком фрази „усунення економічного визиску“) зовсім не проведено, незайманість певної частини господарства відноситься взагалі до „рільника“, вимога громадського господарства нічого не говорить про те, на яких підставах, за якою співучастю. Чи селянин бідняк і тут „як у церкві і в читальні“ мав стояти біля порога?

Це питання землі, як таке, без огляду на соціальну силу власника, — цього селянина, чи „рільника“ взагалі, — ми здебільшого

й бачимо в Стефаникових творах, а в нарисі „Сон“ він каже без застережень. „Землю цілуй, де поступишся, бо вона, чи твоя, чи чужа (розрядка моя—*М. К.*) то ти з неї жиєш, своя родить і чужа родить“.

Певно, що родить, алеж кому і скільки, і як і хто з неї жиє, — цього не розшифровує ні радикальна програма, ні Стефаник.

Розглядаючи всі твори Стефаника з точки їхнього соціального настановлення, можна поділити їх більш менш на три групи:

До першої групи треба залічити такі твори, в яких соціальні моменти або зовсім не позначені, або дуже слабо, в яких переважає момент психологічний (Дорога, Озимина, Скін, Бесараби, Виводили з села, Вечерня година, Портрет, Ангел, Моє слово і інші, приблизно 15 нарисів).

Їх прийдеться залишити на боці, як такі, що не дають матеріалу для розроблюваної тут теми.

Друга група, вона найбільша, це ті твори, що мають в собі лише загальне соціальне тло, менш або більш виразне, в яких в основу лягли взагалі злидні галицького села, але без виразної класової чіткості (Діти, Сама саміська, Лесева фамілія, Сина книжечка, Шкода, Катруся, Новина, Вістуні, Май, Сон, Дитяча пригода, Камінний хрест і інші), і врешті третя, найменша група, це ті твори, що в них побіч загального соціального тла, автор дає більш чіткі лінії класових суперечностей (Палій, Суд, Засідання, Лан).

Між іншим А. Крушельницький у своїй передмові до вибраних творів покутської трійці* поділяє твори Стефаника теж на три групи:

„Його твори (Стефаника) можна поділити на дві, зглядно на три громади: Перші дві — це картини з народнього життя, третя—авторові почування в виді поезій у прозі. Коли остання обмежується до кількох творів, дві перші—це головна частина літературного доробку Стефаника і підстава його слави. Можна її поділити на дрібні нариси... і новелі“.

Як бачимо цей поділ вже тим слабкий, що в його основу покладено раз жанровий момент, який так само може захоплювати і третю групу, а другий раз елемент тематики.

Пристаючи до розгляду другої групи творів Стефаника, що дають нам загальне соціальне тло, не можна не погодитися з думкою Б. Лепкого, висловленою ще в 1903 р., що „Стефаник образувався систематично і не перебував так дивних подій як Горький, але в творах своїх остався хлопом“ (розрядка *М. К.*)

Це селянство (хлоп в Галичині рівнозначно з словом селянин) Стефаникове виявляється не лише в тематиці, не лише в закоханні автора в селі і зненависті до міста, але й в його психології.

Які були причини, що Стефаник людина культурна, що мала зв'язки з поступовими, на той час, людьми, як Франко, Павлик, Пшебишевський і інші, застряг по самі коліна в сільському ґрунті? Це можна пояснювати і спеціально галицькими обставинами, і особистими обставинами та переживаннями самого автора. В Галичині

* Коломия, 1910.

селянський син, що покидав село і йшов до середньої, чи потім до вищої школи, він надовго залишається по психології і симпатіям селянином.

Спеціально селянський син, коли він йшов до міста до школи, чи це до звичайної, щоб підучити німецької мови (бо на селі не вчили, а для гімназії це було конечно), чи до гімназії, попадав в чужу, холодну атмосферу. Ворожнеча між поляками і українцями в польських гімназіях, а в українських відчуженість між „панічами“ (синами попів і інтелігентів) і „хлопами“ садили селянського сина відразу „на задню лавку“, що про неї згадує Стефаник в своїй автобіографії.

Особливо в польській гімназії селянському синові на кожному кроці давали відчутти не лише „панічі“, але й вчителі, що він „хлоп“.

І це погірдливе слово „хлоп“, тому, що з нього насміхалися, робилося символом чогось рідного й дорогого, що треба спеціально берегти, шанувати. Тому селянські сини з певного рода гордістю, носили це слово, тому звичайно після 90-тих років учні гімназіяльні, селянські сини, поголовно захоплювалися радикальною партією, бо це була „хлопська“ партія.

У школі селянські сини, особливо в польській, жили своїм окремим життям, вони залишалися далі селянами, і не могла змінити справи та обставина, що до них приставали деякі передовіші сини інтелігентів.

Панська, інтелігентська культура ставилася до них вороже, глузувала, як це зазначає Стефаник, з білої сорочки, і це заставляло учнів селянських синів, ще міцніше застрягати в селянській атмосфері.

Взагалі галицьке місто, це не місто робітничого пролетаріату, не заводських димарів. Коли воно менше (до 20.000 мешканців), то воно дійсно, як каже Стефаник в нарисі „Такий панок“:

„Те місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина воночє, як смітник цілого повіту“. Це купа старих перехилених халабуд, що в них, наче в норах, криються тисячі дрібних спекулянтів — п'явок, з десятків адвокатів, які наче шука чатують на дрібну сільську рибку, і кілька десятків урядовців, тих, що то в них в головах і пусто і темно, але ці голови вони несуть гордо, а спеціально, коли перед ними стає „хлоп“.

Коли це більше місто, воно чистіше, з кращими будинками, в ньому більше урядничої інтелігенції, тої найбільш назадицької і найбільш некультурної, як той вчитель німецької мови, що каже Стефаникові „idź mudiu swinie paść“, чи вчитель Вайгель, що в дикий спосіб насміхається з селянського одягу учня, в ньому більше і більшого калібру спекулянтів, і всі вони дивляться на селянина згори, з погордою, хоча всі вони головно з нього живуть.

Правда, крім буржуазії і дрібнобуржуазної інтелігенції в цілій низці східньо-галицьких міст тоді було вже чимало промислового пролетаріату, наприклад, у Львові, Дрогобичі, Бориславі, Тустановичах, Станіславові, Перемишлі тощо, але ця нова сила в ті часи в Галичині, перебувала щойно в першій організаційній стадії і то під упли-

вом головно с-деків як польських, так і українських, яких соціально обличчя замазували націоналістичні і дрібно-буржуазні тенденції.

Стефаник, як бачимо, відвернувся від міста. Воно скалічило його ще малим, ще на шкільній лавці, і коли Коряк пише, що Стефаник „не бачив у місті сили, котра pomoже селянському безсиллю, розвіє селянський смуток, поведе селянство за собою на здобуття людського життя, на знищення панства“ — то це дійсно так, бо пересічне галицьке місто в той час не мало в собі тих соціальних даних, що могли б створити таке переконання. Це було головно місто панів, підпанків і спекулянтів, місто великої і дрібної буржуазії.

Навіть та невеличка соціальна група в місті, що звала себе українською інтелігенцією, на яку галицьке село не раз поневолі звертало свої очі, бо вона обіцяла йому золоті гори, вона не давала підстав до того, щоб село могло мати надію на якусь реальну допомогу з її боку.

І Стефаник вже з 1899 р. в замітці до Науково-Літературного Вістника зовсім вірно характеризує галицького українського інтелігента, кажучи, що він „доробкевич, котрий своїм положенням мусить бути трохи демократ, не сміє мати характеру“, що „українська інтелігенція може довго чекати на свого поета, але то відай буде Гоголь, а його твір буде „Мертві душі“.

Думку Стефаника про тодішню українську інтелігенцію ілюструє вірно його сатиричний нарис „Такий панок“, що все життя цурався українства, щоб воно не пошкодило його кар'єрі, і лише тоді, коли він пішов на пенсію, коли йому не могло вже ніщо пошкодити, на день-два перед смертю, починає признаватися до українства і хлопманствувати:

„Не цілуй, не лижи панам руки, бо ти—газдиня, ти ліпша газдиня як пані, бо ти маєш свій ґрунт“.

Це все відштовхує Стефаника від буржуазної частини, а навіть майже від всього міста, і тому він каже, що поети і письменники „як спочатку, так і тепер, звертаються до життя простого люду, бо там находять більш інтересного й вартного“.

В цей бік, до „простого люду“ до селянства і майже виключно до нього звертає свою увагу і Стефаник.

Крім того були ще особисті моменти, що заважили в цій справі.

Стефаник, син заможного селянина, виростав в атмосфері міцних гадівських традицій, в атмосфері влади землі, від якої Стефаник на протязі всієї своєї творчости не може одірвати очей.

Крім цього він людина надмірно чула, вразлива. Він не може навіть на старості літ забути тої образи, що йому заподіяв у школі вчитель Вайгель і Стефаник каже, що він був би іншою людиною, коли б той встид не був його отруїв. Він жалкує, що не послухав маминої поради, і не покинув школи.

Він малим почував себе добре лише дома, біля мами, звідціль ця туга за минулим в „Вечірній годині“, ця ідеалізація білої сорочки в нарисі „Моє слово“, білих вікон в „Дорозі“, цей жаль до нового світу, до міста, що позначається в словах:

„Я ловився його за поли, а він згрідливо глянув на мене. Я зацікавлений був із болю. І мовчав я довгі, довгі роки“.

А потім:

„Я сотворив собі свій світ“.

Це той його селянський „хлопський“ світ. І цей „свій світ“ був з Стефаником навіть поза Русовим і Снятином, і є підстави думати, що й тоді, коли він вчився медицини в Кракові, цей „його світ“ був біля нього, він не забував про галицьке село і про його Іванів—злидарів, не міг позбутися думки про них. А це був власне час, коли Стефаник писав свої перші твори.

Таке переконання підтверджують слова Лепкого, з яким Стефаник в той час жив в близьких стосунках:

„Будучи в Кракові, в університеті, часто виходив він (Стефаник) на дворець залізничний та приглядався, як їхали переселенці, сумні, нуждені, мов засуджені на смертну кару. А відтак вертав додому з лицем зворушеним і так дуже зневоленим, мов по недозі якій, або по душевній боротьбі. Головою товк до стола, і плакав, як дитина, пишучи свою студію.* І ті болі генези лягли на його творі незатертим клеймом“.

Для пояснення треба зазначити, що через Краків мусіли переїздити всі ті галицькі селяни, що вибиралися до Америки.

Безперечно, що врахувати Стефаникові за плюс цей „свій світ“ не доводиться, бо автор надзвичайно звужував свою творчість виключно селянськими межами і загонами в той час, коли вже і українській літературі, в зв'язку з пролетаризацією села та з виходом селянина-бідняка на міський робітничий ринок, ясно помітна переломова доба, занехаяння народницької тематики і втягання в коло літературних персонажів побіч бідняцького селянства також і робітника з його клясовими стремліннями (напр. І. Франко).

Які б не були вірні думки Стефаника про галицьку інтелігенцію, та про її розуміння Шевченка, не можна погодитися з Стефаником, що цю інтелігенцію, хоча безідейну, темну, назадняцьку, слід було лишати поза письменницькою увагою, навіть коли б прийшлося писати „Мертві душі“.

І тому треба визнати більш рації Маковееві і Мартовичеві, які своїми сатиричними екскурсами в галицьке інтелігентське життя намагались розбити заслонене завісою інтелігентське вікно, щоб випустити, сколихнути затхле повітря інтелігентських „покоїв“.

Як появились перші збірки Стефаника, тодішня критика майже в один голос підкреслює дві характерні риси в його творчості, перша — Стефаник поет галицької, сільської бідноти, і друга — Стефаник малює чорну безодню, що пожирає темних несвідомих людей, і від його героїв віє фаталізмом.

Що торкається першої думки, то вже на початку було зазначено, що з нею не можна погодитись, навіть коли мати на увазі три перші збірки: Синя книжечка, Камінний крест і Дорога, бо вже в них були твори, що їх герої-селяни не належали до категорії бідняків (Давнина, Ангел, Бесараби, Мамин Синок, Майстер, Скін, З міста йдучи), а тим менше можна погодитися після появи найновішої збірки „Земля“.

* Синю книжечку.

Тому першу думку вірніше зформулювати так, що Стефаник є поетом не спеціально сільської бідноти, а галицького простолюддя взагалі, всього селянства, і через це само не можна погодитися і з думкою В. Дорошенка, який каже про Стефаника, що він поет не пролетарів, а дрібного, вбогого селянства, яке стоїть посередині між двома клясами, — що її підтримує і Коряк, про що вже було згадано.

Франко вже з самого початку зауважив:

„Та хіба ж Стефаник малює саму нужду селянську? Хіба сільський багатій Курочка нуждар? Хіба сім'я Бесарабів — сім'я нуждарів?“

Які ж були причини, що критика весь час має перед очима головне Стефаникові твори з бідняцькими персонажами, а недобачає, стушовує твори з куркульськими персонажами.

Ця причина — це друга, наведена характерна риса його творів — це чорне пекло, ця „бульбона“, як каже Стефаник, в яку зсувається село в Стефаникових малюнках.

Стефаник, якого майстерність образів загально визнана, головню в нарисах і новелях з бідняцькими персонажами відзначається манірою вживання чорної фарби, можна сказати, навіть надто згущеної. Його образи й окремі звороти різкі, болючі, ситуації героїв безвихідні. Він замикає селян бідняків в безвихідну темну темницю, вносить у психіку селянина підвищений тон розпачі і трагізму:

„Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тягнеш цій та й молотиш на потемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе цій і звалить на сніп, та й так деревієш до ранку у сні, аж тебе роса припаде. Та й лишень очі пролупиш, то зараз тебе та роса їсть, бо мало тебе біда їсть; ще вона в ночі тебе найде! Промієш очі та й точишся на лан такий чорний, що сонце перед тобою меркне.“ (Кленові листки).

Або знову:

„А посеред розкопаних корчів спить мама. Як рана ноги, бо покалічені, посічені, поорані. Прив'язана чорним волоссям до чорної землі як камінь“. (Лан).

А в нарисі „Новина“ Гриць Летючий, який не бачить виходу для себе і своїх дітей, з'ясовує своє безвихідне становище і причину свого злочину:

„Скажу панам-суддям, що не було ніякої ради; ані їсти чого, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, ані чого! Я кару приймаю, бо я завинив, та й на шибеницю!“

Цей підвищений трагізм, ця розпачливість в устах Стефаникових героїв гармонізує з психікою перечуленого інтелігента, яким був і сам автор, але не гармонізує з твердою, мозолистою вдачею селянина.

Справа не в тому, наче б то селянин бідняк не був в стані відчувати, чи розуміти свого важкого становища, і не в тому, наче б це становище не було вже таке важке. Ні. Становище галицького селянина бідняка дуже критичне, і він його розуміє, але ця нужда, яку він перебрав у спадку від свого батька і діда, та експлуатація, як він відчував вже в матиному лоні, коли вона вагітна заливала і потом від світанку до пізньої ночі на панському лані, і та праця з самих дитячих літ у наймах, коли „воно бігає коло худоби, нога одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче та й плаче“ (Клено-

ві листки), все це втрамбовувало серце і психіку того бідняка на муровану дорогу, на якій не стрягнуть навіть великокаліберні гармати, дарма, що вони важкі.

Тому селянин-бідняк, навіть в найтяжчих моментах, може спокійно думати, інакше йому прийшлося би збожеволіти.

Зрештою тисячолітній релігійний опій, те вічне пригадування на „милосердя боже“, на „небесну нагороду“, вони теж не могли залишитися без впливу на психіку селянина, і коли він кидається у світ за очі, це вже тоді, коли останній клаптик землі усувається у нього з-під ніг.

І ці згущені, чорні фарби, цей підвищений трагізм, які з точки погляду художника-письменника були доцільні для стилізації селянських злиднів, вони кинули темінь на всю творчість Стефаника, вдеркорували жалібною рямкою його збірки, і били в першу чергу на думку й чуття читача, викликаючи співчуття, жаль тощо.

І можна думати, що автор робив це не лише з чисто художніх мотивів, що тут грав ролю і мотив громадський, як що його можна таким назвати.

Відомо вже, що Стефаник був членом радикальної партії, що в своїй програмі мала більш філянтропії ніж радикалізму, як це зазначено вище, і він, змальовуючи чорну, безвихідну нужду галицького селянина, робив це може з метою апеляції до доброго серця „маючих владу“, так як це робили на публіцистичному шляху колишні утопісти та інші:

„— Коби ж то люди, а то жебраки плодяться. А я через те й кажу, що ти, жебраку, не плодися, не розводься, як миш, та будь задоволений, як маєш на хребті сорочку, як шматок хліба, щоб ти не був голоден, та як тебе ніхто по лиці не лупить. Як ці три справи маєш, то й має тобі бути добре, а від жінки геть уступися“.

Таку пропаганду самознищення треба визнати за соціально шкідливою, а так саме той розпачливий тон, цю безвихідність становища, бо вона вбиває в селянинові-бідняку віру в можливе краще майбутнє, вбиває бажання протесту, боротьби, засуджує його на загибель.

Зрештою ситуації героїв Стефаника треба визнати в основному реальними, відповідними тим обставинам селянських злиднів в Галичині, які з'ясовано вище, чи це ситуація героя Синької книжечки, що позбувається господарства і йде в світ за очі, чи Івана Дідуха (Камінний хрест), що їде в Канаду шукати дітям шматка землі, бо своя не всилі прокормити, чи Івана (Кленові листки), що вороном криче над головою своїх дрібних дітей, чи тої зарібниці-матері в нарисі „Лан“, і багато інших. Таких героїв і в таких ситуаціях в обставинах галицького села можна було неводом наловити тисячі.

Авторова художня заслуга в тому, що він ховаючись за спину того селянина, вмів його поставити на такому місці, в такому освітленні, і добирати для кожного з них такі ситуації, що він виходив зовсім новим, що він до читача був звернений тим боком своєї постави, який був найбільш чорний, найбільш мозолистий, найбільш зігнутий злиднями.

Це дало привід Євшанові до висловлення низки патетичних фраз з того приводу, які в наших часах звучать зовсім наївно:

„Де Стефаник зображує одиницю людську насамоті, відокремлену від цілого іншого світа, досягає найбільшої сили. Там людина стоїть наче перед богом і кожне її слово сповідь“...*

Знову даліше:

„Поет від того великого болю, який вичитав в мужичих серцях, від того страшного, безнадійного стогону неначе прозрів, і неначе бачить один тільки вихід для себе: віддати їм свою любов, взяти на себе їх страждання“. (Розрядка М. К.)

І критик з задоволенням констатує, що Стефаник „нікого не хоче научити“.*

Для цих злиднів автор-громадянин, член радикальної партії повинен був шукати інших, більш соціально-доцільних ліків, які дуже добре могли вкладатися в художній рямці не послаблюючи мистецької сили нарисів. Далеко кращий лік ми знаходимо у Стефаникового товариша Л. Мартовича. Його Семен в нарисі „Ось — поси має“, що спорить з сусідою за межу, каже:

„Ми не маємо казати один одному: ось — поси має, але маємо усі взятися за руки красно, та й сказати: ось — поси наше“. (підкр. М. К.)

І навіть сучасник Стефаника Б. Лепкий, відомий угодовець, християнський суспільник, з приводу Синьої книжечки вже тоді заявляє:

„Це один момент з великої драми, що зветься „Пролетаризація хлоса“. Верне до неї Стефаник не раз, не два; видно займає його і тривожить те питання. Хто б однак думав, що найде тут висвітлену генезу того суспільного процесу, його причини та наслідки, той гірко помиляється. Побачить тільки мистецький образ... словом штуку, а не тенденцію“.**

Стефаник, розгортаючи перед нашими очима занепад старого села і витворення сільського пролетаріату, з'ясовує весь процес через призму селянського світовідчування. Сам автор замикає очі на причини цього процесу, на шляхи до його розв'язання, він не хоче цього всього бачити:

„Антонові (Синя книжечка) все йшло з рук, а ніщо в руки. Купить корову, а та й здохне; купить свиню, а та й решетину дістане. Кожний раз отак...

Пив та пив, та пив; пропив поле, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжечку службову та й має йти десь найматися, служби собі шукати“.

Іван (Кленові листки) нарікає на важкі часи:

„Пустить (бог) на землю, талану не дасть, манни з неба не пустить, а потім увесь світ кричить: Мужики злодії!“

Тимофій, син багача Максима (З міста йдучи):

„І не п'є, лиш так йому все з рук паде якось, бог знає...“

І тому він „таке понаплітував... Банки, якісь великі, і всяка нужда“. І через це „пішло багатство як за водою“.

В нарисі „Святий вечір“ баба, що ходить з торбами просити милостині, звертаючись в думках до помершого чоловіка, каже, що вона вже не його газдиня, бо вона пошила собі торби і ходить на

* Під прапором мистецтва, Київ, 1910.

** Б. Лепкий. Василь Стефаник, Руслан, Львів, 1908, чч: 111-118.

жебри, і чоловік повинен би її за це вибити, бо вона його пам'ять світами розносить.

В нарисі „З міста йдучи“ автор задовільняється загальною фразою, хоча дуже різкою:

„Геть люди падають у долину так, як коли-б їх хто трутив у бульбону“.

Але чому? — на це відповіді нема.

Так само нема відповіді, коли „третій“ заявляє: „Аджеж ваш тато ще мав ґрунт і воли, а ви вже зарібний чоловік“.

І ми з розмов цих трьох колишніх газдівських синів довідуємося, що завтра перший йде до панського двору на роботу, другий до крамаря, а третій до попа.

Ще більш загальними фразами орудує автор в новелі Палій: Старий Федір п'янений говорить:

„Був я між людьми, любо (?!) мені було. Але ти кажеш: а чого ж тебе люди від себе прогнали? Отут гудз! А я тобі на це нічого не скажу, лиш три слова: нема у людей бога (розрядка М. К.). А ти голова розумна та й усе вже знаєш...“

Карає бог, карають люди, караєте ви, а я стільки кари не всилі витримати“

Правда, трапляються у Стефаника і більш виразні натяки на причину злиднів:

„І сарани нема, і пшениці нема. А податки накипають, — що колись платив лева, то тепер п'ять, хто їв солонину, то тепер бараболю. Ой ззолили нас, так нас взяли в руки, що з тих рук ніхто нас негоден вирвати, хіба лиш тікати!“ (Камінний хрест).

Або в пізнішому творі, вже повоєнному „Morituri“:

„...тепер з цев Польшев ніхто не годен витримати: і маєткове, і доходове, і ґрунтове, і від псів, і від гноївки... але де що на світі є!“

Але все це готові факти, як наслідки певних соціальних класових обставин, про які у Стефаника ні згадки, або дуже несміливо затушковане слово.

Виходить, що той болючий соціальний процес, який проходить на селі, він наче то береться сам з себе, „якось так бог дає“, і нарід пропадає.

Так само в нарисах „В Корчмі“ й „Лесева фамілія“, газди наче то собі так п'янички-розтратники, з якими жінки не можуть дати собі ради. Ці нариси селяни в читальнях читали колись, щоб посміятися, як жінка чоловіка муштрує, — а це тільки тому, що в них, так само, як і в попередньо наведених, автор цілковито замазує причини соціального лиха, роблячи свої нариси таким чином соціально-нешкідливими.

Дуже слабкий і загальний натяк зустрічається в нарисі „Камінний хрест“. Іван з'ясовує причину, чому він вибирається до Канади:

„Сини не хотять бути наймитами після моєї голови“.

Безперечно, що це, навіть з точки погляду тодішнього радикала, зовсім мало.

Що більш, в творах Стефаника, в тих місцях, де автор за допомогою художніх засобів доходить до певного, хоча загального соціального ефекту, він наче боїться його й старається послабити та стусувати його за допомогою знову ж художніх прийомів, через додавання суто художніх кінцівок тощо.

Нарис „Май“, де змальовано халупника, що хоче найнятися у пана, але боїться зайти до двора і мучиться всю дорогу, як йому стати перед паном, як з ним говорити, доволі соціально насичений, але автор того самого халупника робить звичайною ледацюгою, що в робочий, весняний день лягає в травичку спати, і закінчує нарис таким колісково засипляючим уступом, що наче політурою замазує всі соціальні шкалубини:

„Сонце реготалося над ним, посилало до нього своє проміння, пестило його, як мама рідна. Квітки цілували його по чорнім нечесаним волоссю, польові коники через його перескакували. А він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали як прироблені до його цеглястого тіла“.

В нарисі „Стратився“, батько ось як реагує на смерть сина, що повісився, бо не міг витримати військового режиму і знущань старшини

— „Синку, синку, та й ти стратився!.. Скажи мені, синку, що тебе у гріб загнало? Нащо ти душу стратив!“

— Скажи ж мені кілька служб наймати, кілька на бідні роздати, аби тобі бог гріха не писав?..“

Романиха („Шкода“) тратить останню корову, що загибає на її очах. Цю корову вона купила за гірко зароблений гріш. А автор устами сільського лікаря Іляша „потішає її“:

— „То, видите, бідному, то все так; а хоч би ти руки зробив по лікті, та й нічого з того не буде! Уже таке, та й що діяти? Треба якось так жити...“

Подібний релігійно-підсолоджений лік зустрічається в нарисі „Майстер“:

„То, видите, чоловік ба сеї, ба тої собі загадує, а то все божа міць. У бога нема, що цей фаний, а це старий, а цей бідний, — у бога всі однакі; що має бог дати, то дасть і найбільшому і найбагатшому...“

— Та вже воно, правда, що від божої моці ніхто не сховається“...

Таке зацитування маємо і в нарисі „Катруся“. Дівчина-зарібниця простудилась і гине від чахотки. Батько повіз її до лікаря, й розповідає сусідові про це, а цей дає батькові таку розраду:

„Та то, видите, від чого лік. Аптекарь має свою аптеку та вмирає“...

Це німе, безпротестове хилення голови, цю резигнацію вводить автор дуже чітко в новелю „Кленові листки“. Не зважаючи на те, що в цій новелі автор дає деталі з високим соціальним напруженням, як картина дитячих злиднів у наймах, автор водночас розряджує цю соціальну згущеність такою фразою:

„... але з мужиком то так завше: що де у світі є найгірше, то він має те спожити, що де у світі є найтяжче, то він має те виконати...“

— На то ми рожені — відповідали побожно куми“...

Соціальний момент стушовує теж Стефаник між іншим ще й в таких своїх творах: Басараби, Камінний хрест і Суд.

За автором, у Басарабів, що вічно „дивляться в себе“, є „якась нерва“, що їх пхає на бантину.

Але розсунувши, наче ту піну брудну, забобони, що в них автор так любується, ми бачимо на хвилину справжнє обличчя Басарабів:

„... я тямлю, як на бантині повис їх прадід. Багатир був теменний, гроші сушив на верені і пішки ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував, і канчук все мав коло себе. То вповідали люди, що він гонив людей на панщину і тим канчуком м'ясо рвав на людях“.

Ця соціяльна характеристика предка Басарабів дуже лаконічна, але на її підставі можна зробити висновок, що цей ситий панський гривко, що любив рвати нагайкою людське м'ясо, був садистом, і дуже правдоподібно ще й п'яницею; і з цього пішла ця „нерва“. Але автор видумує казку про гріх, про вбивство семеро турецьких дітей, заліплює нею, це і так слабке соціяльне віконечко, а в додатку декорує його ще такою попівською фіраночкою:

— „Тяжкий гріх мають у своїй фамілії і мусять його доносити, хоть би мали всі піти марне!

— Гріх, люди, гріх не минає; він має бути відкуплений!“

Подібний релігійний дурман затушковує соціяльне тло в Камінному хресті. Цей Камінний хрест домінує над усіми злиднями Івана, він ніяк не може за нього забути тоді, коли кидає все, навіть той горб, що ліг на його скривлену спину.

„Та я вас прошу, газди, щоб ви, як будете на святу неділю поле святити, щоб ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий, хай вибіжить та хай покропить хреста свяченою водицею, бо знаєте, що піп на гору не піде. Прошу я вас за це дуже гечно, щоб ви мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові його волю“.

І цей свій нарис автор запечатує такою кінцівкою:

„Видиш, стара, наш хрестик? Там є вибито і твоє ім'я. Не бійся є і моє, і твоє“.

Про послаблення соціяльного ефекту в „Суді“ буде мова нижче при детальнішому розгляді цього твору.

Взагалі Стефаник, сказавши гострішу фразу, давши соціяльно яскравий образ, поспішає зараз загладити, притупити його гостроту, і через це мається вражіння, що він намагається „ходити тихенько, як білий кіт“, як це він каже про себе в нарисі „Моє слово“.

Крім цього в творах Стефаника ми знаходимо ще один засіб, що ним він затуляє очі, ті очі, що хотіли б даліше глянути поза поріг селянської забобонності, а саме надмірний багаж церковно-проповідницького характеру.

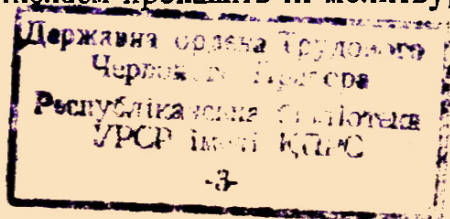
Набожність багацької сім'ї, й попівська набожність — вони мають сильний відгомін в творах Стефаника.

І треба думати, що не може бути виправданням цей факт, що галицький пересічний селянин звичайно з прадідівської привички, порпався в релігійних забобонах. Але автор, поступова на той час людина, радикал, повинен був збуджувати протест проти релігійного дурману.

Ці релігійні декорації зустрічаємо в нарисах „Стратився“, про що вже згадувано; в нарисі „Майстер“ „бог годить у всьому“ майстрові, а його мати „дякує святому богові“, що дав синові „гарний талан“. Їх зустрічаємо теж в нарисі „Ангел“ „Шкода“, „Вістуні“, „Сон“, „Діти“, „Камінний хрест“.

Дуже сильно виступають вони в нарисі „Вона — земля“.

„Вона лишила слова свої на вікнах та золотих образах... Молитви щебечуть по вуглах, а баба без них німа буде... А підіть ви до великої хати та перед святим Миколаєм прокажіть їй молитву, може народиться в неї слово...“

— Загубила вона свої слова коло своїх святих та й там їх відшукає.

— Кара божа опустилася на нас за гріхи цілого світу. І від тяжкої руки господа милосердного я пробував кров свою, дітей моїх забрати в мир хрещений і. т. і.

В нарисі „Дід Гриць“, той сам дід, начебто людина свідома, таким чином пам'ятає про Франка:

„Господи, ти звеселив світ своїм звіздами, а нас, бідних мужиків, звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за нього щодня“.

В нарисі „Нитка“, що в ньому змальована чи не авторова мати, дхне цілою капличкою:

— „Образи на стінах і велика радість, що вона любить і її люблять“.

Матір божа освітлена лямпадкою, вона сходить з образів і помагає матері прясти нитку на мережані сорочки для її дітей і чоловіка.

Зовсім походить на поезії теперішнього галицького церковного поета Щкрумеляка.

Правда, у автора є місце, де його персонажі виступають проти бога, і цей факт, коли взяти на увагу, що в загальному творі Стефаникові мають доволі голосну релігійну ноту, можна з'ясувати лише тим, що особи ці знаходяться в виключно важкому, розпачливому становищі, і автор виходить мабуть з народньої приказки, що сердитому і бог не противиться.

Терпкий висказ під адресою бога зустрічаємо вже в Кленових листках:

— „Я з богом за - барки не ловлюся, але нащо він то пускає на світ, як голе в терня“.

А потім під адресою попів:

„Зіпреться один з другим у церкві такий гладкий, що муха по ньому не полізе, та курить та картає: „Ви, — каже, — дітей не навчаєте страху божого, ви їх самі послаєте красти“.

Ще сильніше протест проти бога виступає в нарисі „Межа“. Помираючи селянин, що вбив сусіду-багача за межу, пригадує, що за „межу“ впали тисячі молодих вояків під час великої війни і тому каже:

„І від тоді я тебе, боже, не боюся“.

А далі:

„А ти, боже, як можеш, то прости, а не воля твоя, то жбурни мене в твій вічний кремінал“.

Найсильніше виступає цей протест в нарисі: „Сини“. Старий Максим, що втратив синів на війні, не має хвилини спокою. Він близький божевілля. Він втратив все, що мав найдорожче, залишився сам і йому вже ніхто не страшний.

А що, на його думку, все це нещастя пішло від бога, тому він зводить з ним свої рахунки:

„Образи на стінах почорніли, а святі дивляться на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле життя обтикала їх барвінком та васильком та голубів перед ними золотила, щоб ласкаві були, щоб хата ясна була, щоб діти росли. Та хоч їх багато, а всі вони до нічого, святці“.

Максима дратує жайворонок, що щебече над його головою й говорить:

„... Скажи своєму богові, що хай не посилає мені дурну птаку із співом. Хай твій біг співанками мене не гулить, забирайся“.

Ще дужча зненависть Максима, коли він безпосередньо звертається до бога - кривдника:

„Господи, брешуть золоті книги по церквах, — що ти мав сина, брешуть, що ти мав. Ти свого воскресив, кажуть. А я тобі не кажу: „Воскреси Йх!“ — я тобі кажу: „Покажи гроби, хай я ляжу коло них.“ Ти бачиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів... — Хай тобі оця синя баня так потріскає, як моє серце..“

Але і цей наболілий крик, цей словесний протест полубожевільного батька Стефаник гасить свяченою водою, — бо той самий Максим хоче, щоб по смерті „чічки на його полі говорили отчешаш“ за нього, — а наприкінці вдєкоровує цей нарис такою кінцівкою:

„— А ти, мати божа, будь моєю газдиною ти із своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках. Ти дала одного сина, а я двох“.

Словом — помирилися. Максим посваривсь з богом, а зате притулився до божої матері і сина.

Лише, щоб не без бога.

Стефаник у своїх нарисах, як це було згадано, висуває на перший плян пролетаризацію галицького села. Він подає її як факт, без всякої аналізи, вирізує шматок дійсності, стилізує декількома чіткими і майстерними мазками, і цим вдоволяється, для нього доволі, що подано картину селянської нужди. Підтверджувати це конкретними наведеннями — зайве, бо прийшлося би покликуватися не менш як на половину його творів.

До речі треба ще зауважити, що Стефаник вміє ту саму основну тему подавати в різних художніх варіантах так, що завдяки високому майстерному обробленню, читач захоплюється зовнішнім оформленням, не добачаючи, що в суті це та сама тема. От хоча б такі три нариси, як „Катруся“, „Новина“ й „Кленові листки“. В усіх трьох турбота батьків, як їм бути з їхніми дітьми, при цих страшних злиднях. Лише друга частина „Кленових листків“ відходить від цієї теми.

Можна провести деяку паралель між „Камінним хрестом“ і „Вона земля“. Тут і там розпач за покинутим гніздом, правда в різних обставинах.

На цьому загальному тлі селянських злиднів і пролетаризації села вирізуються у творах Стефаника чітко два питання: питання землі і питання хліба.

На перший погляд вони наче то творять одно спільне, і по суті воно так, але в психіці Стефаникового селянина, що вріс по шию в землю, що від прадідів носить її тягар на своїх плечах, ця земля — це ще щось більше за хліб, це наче якийсь талісман, наче щось рідне, дороге, з чим зв'язане все те, що в поточній мові звикли називати „щастям“.

Дуже сильною нотою брентить це питання головно в таких творах: „Камінний хрест“, „Палій“, „Сон“, „Вона земля“, „Сини“ „Межа“.

Іван Дідух так тісно сплівся з своїм горбом, так завзято вгризся зубами в нього, так припав до нього, — що важко знайти межу між горбом і Іваном.

Так припадати біля шматка землі не можна лише задля самого куска хліба, так може припадати лише той, хто бачить в землі все — навіть заперечення самого себе.

Він живе виключно горбом, він взявся з ним погід сили, й моцується від світанку до вечора.

Це робить він тоді, коли запрягшись у щлию поруч коня, тягне з такою натугою віз з гноем, що на „чолі виступає в нього жила, наче б хто буком по чолі тріснув“, це бачимо тоді, коли він носить гній на горб мішком, і коли часом з перевтоми кричав:

„...е-ех, як тобою гримну, то й по нитці розлетишся, який же ти тяжкий“.

Цей горб у взаємній борні переломлює Іванову спину, але Іван не сердиться на нього. Навпаки, він ще більше його любить, бо цей горб це він, це його пропаша сила молода, що її увіссав в себе цей горб.

І Іван на прощання згадує цей горб, як про щось рідне дороге:

— „Так жалкую за тим горбом, як дитина за цицькою. Я на нім вік свій звікував і окалічився. Коби-м міг, та й би-м його в пазуху сховав, та й взяв з собою в світ. Банно мені за найменшою кришкою на селі, за найменшою дитиною, але за тим горбом таки ніколи не перебаную“...

Ця туга за горбом повторена ще більш чітко вдруге:

„... а цей горб не виходить мені з голови. Таки його бачу та й бачу, та й умирати буду, та й буду його бачити. Все забуду, а його не забуду. Співаки знав колись, та й на ньому забув, силу мав, та й на ньому лишив“.

Ця земля воча ділає на селянина, наче магніт, навіть на такого, що відбився від села і пішов у місто на заробітки.

Молодий Федір („Палій“), який не зле заробляв у місті, їде на бриці міхів серед піль.

„Пшениці й жита, як золоті й срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися. По золоті й по сріблі плавали легенькі чорні хмарки, як тонка шовкова сіть. Море сонця у морі безмежних ланів. Земля під колоссям лящала, співала, словами гозорила.“

— Мошку, на віжки, бо я йду собі геть!

Зіскочив з брики й пішов межами поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки“.

Пішов Федір до найгіршої сільської п'явки батракувати, щоб лише бути біля землі. І пізніше він сам признається:

„Як я уздрів його ласку небесну на полі, як жито просилося під серп і земля аж пищала; йди, Федоре, бери з мене хліб, — то я лишив єврея серед дороги та й пішов до божої роботи. Дякую господеві й до сьогодні!“

Й це не була його земля, це земля дуки, Курочки, що вимотала з його всі соки, що годувала багача.

В серці Федора ціла трагедія, коли він не може більше працювати коло землі.

„Федір стояв посеред панського току й сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами як ланцюг, у котрім залізо спювало м'ясо людське з м'ясом волів.“

— Уже мое орання скінчилося! Старе вогниво, та й викинули, бо ланцюг серед дороги урвався“.

Більш чітко питання землі у власницькому освітленні подано в нарисі „Сон“.

„Грунт — то спосіб до всього, як твій є. Він тебе загреє і накриє, і погодує, і честь тобі поведе...”

— Як не маєш свої ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім... Нема, нема, о нема...

— Я довго бідував по чужім полі. Але бог мені вигодив; дай, боже, так кожному. Взяв та й дав. На тобі, каже, грінку землі, але не пусти, тримай... Зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдалася...”

Тут виразно зазначено, що земля не лише хліб, — вона дає ще й „честь“, що її треба не лише тримати, але й „кохати“.

В нарисі „Межа“ господар-бідняк, вбиває сусіду багача за те, що той нарушив його межу:

„Гріх гріхом, а я землі і тепер не дам“.

Він, вмираючи, каже:

„Абисте мені до деревища насипали землі і не вбирали. Я хочу лише з нею бути“.

І в останній хвилині просить:

„Здійміть мене на землю, най і ще раз поцілую“.

Ясно, що тут справа не лише в хлібі. Багацьку насолоду в землі змальовано в нарисі „Вона земля“. Тут фарби не ті, що в „Камінному хресті“, де Іван Дідух каже, що „ця земля не може стільки народу здержати“, та що, „на цій землі буде покаяніє, бо нарід поріжеться“.

Дядько Семен з захопленням проповідує Данилові, що втік перед війною з своєї землі:

„... свитися вам буде паша земля... Бог не прийме вас до себе з того каміння (з чужини М. К.), але вийде перед свої ворота, як вас уб'ють на вашій землі. Вертайтеся на свою м'якеньку землю, а там вас буде бог благословити й на шибениці“...

А потім додає:

„Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вигортає, вичерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишся, вона з тебе жили вимотує, а за те в тебе отари та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина“.

І коли Семенові вдається переконати Данила і коли вони п'ють на будьте здорові, Семен бажає собі і Данилові:

„...а як помremo, щоб наші кості зогнили в нашій землі“.

Слова ці дуже гармонізують з багацькою психікою, але автор передає їх не без власного замилювання. Цю саму радість з землі чуємо в нарисі „Сини“.

„Максимові ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'якість, і за це він її так любить“.

А його син йде на війну „за Україну“, й каже батькові:

„землю нашу йдемо від ворога відбивати“,

а старий на це діло відпускає ще й другого сина. Максим навіть після смерті не хоче нікому віддати своєї землі, хоча залишився сам, як палець. Він ладен заховати її в пазуху, забрати в могилу.

„Діду — кажуть — ми вам пекти будемо, прати будемо, запишіть нам поле“.

Дід відповідає:

„Ці подерті суки гадають, що я для них поле тримав? Як умру, то хай на моїм полі чічки ростуть, та хай своїми маленькими головами кажуть отчеша за діда“.

У Стефаника і багач і бідний люблять землю наче маму, але кожний по своєму — бідний, як мозіль, як біль свій, а багач, як багачтво і втіху — перший криваво, а другий м'яко, втішно.

Доказувати, що подане у Стефаника розуміння „землі“ — це не рушійна сила, що це засмоктуюча, облутуюча сила, що робить селянина нерухомим, консервативним, не приходиться, це ясно, але ствердити наявність цього в Стефаникових творах потрібно.

Взагалі Стефаників селянин це закоренілий власник, що за своє — хоча б це була дрібниця, суворо мстить. Цю рису бачимо чітко в нарисі „Сон“, де Ґьоргій до смерті з насолодою мучить зловленого злодія, те саме бачимо і в нарисі „Межа“, де господар вбиває сусіду за те, що той порушив його межу. Правда в останньому нарисі колізія повстає поміж бідним і багачем, але нема гарантії, що той господар з бідним не так само зробив би.

Ще більш чітко поруч з землею виступає питання хліба. Це властиво й є той момент, на якому ґрунтується більша частина творів Стефаника, і як раз ці, що в творчості його висуваються на перше місце.

Галицьке село без хліба. Є руки до праці, є бажання до праці, але хліба нема, його важко заробити. І цей хліб для галицького села, це не добро, це не насолода, це кара, це мука, це та нагайка, що день і ніч пражить галицького, бідного селянина, що виганяє його з старого, нагрітого кута на блудні шляхи, це одинока сила, що може вирвати селянина з землі і заставити шукати іншого пристановища (Синя книжечка, Камінний хрест).

Ізза хліба діти для батьків не втіха, вони клопіт, вони кара. Цей хліб вбиває батьківську любов і заставляє Івана (Кленові листки) крикати над головою своїх дітей:

„Та чому не летите з мої голови? Я вам розчиню і вікна, й двері, гай! — От сарана; лиш хліба, та й хліба, та й хліба! А відки ж я тобі хліба наберу?! Та то би на дванадцятий сніп якийсь раз торгнути, то би якийсь раз схилилися, то з поперека вогонь у пазуху сиплеться! То тебе кожне стебельце у серце дюгне!“

Питання хліба заставляє батька Катрусі грозити їй:

„Бодай я вже не дочекав вас дохторувати. Щоб ви вже поздыхали, то я б раз поховав та й збувся...“

А ти розпадинце, пам'ятай, що як я гроші даремно по дохторах розсію, то тобі амінь зроблю!“

А ця дочка була перша робітниця в селі, але вона зараз не може вже заробити шматка хліба, її сили з'їла хвороба... І батько дає їй таку розраду:

„То, небого, нема що плакати, лиш так, що правда. Ти собі вмреш і гадки не маєш ніби то не однако в землі гнити. Яке сьогодні легке життя, то ліпше вмрети та не бідувати цілий вік по чужім полі!“

Ті самі прокльони батька падуть на голову голодних дітей в нарисі „Осінь“:

„Коби я вам на смерть лагодив, то би мені легше було. Ані вбути, ані вгорнути, ані нагодувати — таки нічого не можна настарчити. Ходить-но трохи босі, та може вас борше повихоплює“.

Ізза важкого шматка хліба мати-зарібниця в нарисі „Лан“ втрачає дитину. І в тій хвилі, коли дитина, залишена без дозору, падає вустами до землі, мати за роботою тішить себе думкою:

„Добре, що спить. Така мука, така мука йому та й мені з ним. А заробити треба, бо в зимі ніхто не дасть“.

Через шматок хліба Гриць Летючий („Новина“) кидає в річку меншу дитину, а старшу залишає лише тому, що вона випрошується.

І старі батьки великим тягарем для дітей, що вони на їхньому утриманні. Вони не можуть уже працювати, але й для них треба зайвого шматка хліба. А його не вистачає навіть для тих, що працюють.

Це відчував старий дід в нарисі „Діти“, який каже:

„Здыхайте, старі, бо вам шкода ложки страви.“

А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі та й їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти“.

На це скаржиться стара бабуся в нарисі „Ангел“, яка чує, що в селянській економіці вона вже зайва:

— „Старого лиш возьми та закопай. Шкода тої ложки страви, що з'їсть та того кута печі, що залежить. Всім великий у очах, ніхто слова не заговорить, чи бісе, чи чорте. Таки не варт старому жити та й решта!“

Потреба хліба виганяє восени бідноту на стерні збирати ковіньки й колося („Вістуні“):

„В селі вони всі подибаються—і бідні вдови і їх внуки, і діди, і молоді жінки, що їх чоловіки покинули,— всі з ковіньками і з сніпками колосся“.

Нестача хліба заставляє стару жінку („Святий вечір“) шити собі торби і йти по селах, щоб її всі собаки знали. В нарисі „Шкода“ жінка розпачає наче над кимсь рідним, над загибаючою коровою і приговорює:

„Маленька, маленька, що в тебе болить? Не лиши стару бабу без ложки молока. Потіш мене хоч трошки!“

Задля цієї „ложки молока“ вона накладає своїм життям.

Ізза хліба вчиняється смертельна бійка між злодієм і селянином-бідняком Гьоргієм, який мотивує свою лють до злодія такими словами:

„А ти бога боявся, як ліз у комору? Та там увесь мій добиток; та як би ти був то забрав, та ти би мене навіки вічні скалчив. А чому ж ти не лізеш до багача, але до бідного?“

Старий Федір (Палій) ради цього хліба стратив все життя у наймах, вимотав всю свою силу.

Через шматок хліба за важкою працею, він не мав часу навіть до жінки заговорити, єдиної людини, що була йому близька:

„Люди, люди, я до неї ніколи слова не заговорив, я за роботою за ню забув та й за бесіду“.

А на старість, коли голод не дає спокою, він приговорює сам до себе:

„Тепер, Федоре-небоже, встань та украй собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо ти, вижу, зголоднів“.

Він сміявся, злазив з печі і краяв хліба та дивився до вікна, чи вона тоненька панська.

А потім ще прийшов час, що і тої тоненької, панської гріночки не було.

Питання хліба дуже яскраво змальовує Стефаник у „Камінному хресті“. Все життя людини, це одна мука за шматок хліба. Іван Дідух з людини стає робочою скотиною, що нарівні з конякою надягає шлюю на шию. А до того часу він теж не розкошував:

„Був я наймитом, а потім вибув десять рік у війську, та я стола не знав та й коло стола їда мені не йде до смаку“.

І в нього є лише одно бажання;

„Господи, не покинь мене ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба би вже не міг ні рукою, ні ногою кивнути“.

Така мала, скромна вимога, а така важка. І на тлі цих злиднів, цієї погоні за шматком чорного хліба в творах Стефаника повстають два нові другорядні питання, що виникають з цього основного — це питання наймицтва і еміграції. Це й є початок цієї пролетаризації села.

Селянин бідняк, і дитина, і старший мріє про найми, наче про якийсь спасіння, наче про якийсь рай. Коли він йде найматися, він вибирається наче на празник. Він знає, що одинокий рятунок від голодної смерті це найми, або Америка. Він знає, що гіркий і там шматок хліба, але все ж він може буде, а дома його нема.

Селянська дитина, ще від землі не підхопилася, і вже мріє про найми:

„Я наймуся та й там мені будуть сорочки прати“

каже малий Семенко („Кленові листки“). Він не боїться наймитів, бо батько теж зріс у службі. В нарисі „Май“ Данило стоїть біля панської брами, мріє, як би це йому вговорити пана, щоб прийняв його на службу, бо:

„Переднівок дуже прикрий, дітей маю четверо, а на то лишень латка городу. Найматися мушу, а роботу кожную знаю, бо я заробний чоловік. Та просю божої ласки та й панської, аби ми погодилися та аби пан дали мені корець ординарії таки зараз, аби дати жінці межі діти, а до служби я можу зараз ставати“.

Він ладен витерпіти всі наруги з боку пана, лише, щоб він не відхилив його пропозиції.

Дід Михайло („Вістуні“) має ось яку журу:

— „Коби-м не вмер ще доки хлопці підростуть, то мала б щастя, бо я би то усе межі люде розтрутив, аби робило само за себе“.

А Гриць Летючий („Новина“) ось яке майбутнє передбачає для своєї старшої доні:

„Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки та й знов бідуватимеш“.

Долю бідняцької дитини в лабетах страшної батрацької експлуатації передає жажливими красками Іван („Кленові листки“), який сам зріс у наймах:

„Я лиш заглядаю, чи воно вже добре по землі ходить, аби його упхати на службу; от сього я чекаю...

Коби лише багач або пан роззявив пашеку, а його туди кидаю, аби лишень збутися. А потім воно бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче й плаче...

Та й росте воно в яслах, під столом або під лавою; їсть кулаки, вмивається сльозами!“

А старий Федір („Палій“), що зуби з'їв у наймах, вибирається востаннє найматися, наче на весілля:

„Уберуся, вбуюся гарно та й до двора. Прошу вельможного пана, стаю до панської служби.

... І Федір, латаючи сорочку, солодко усміхнувся“.

Які ці панські найми солодкі були, змальовує автор такими словами:

„Як би хто з села повибирав що найгірші хатки, а до них загнав що найобдертіших мужиків і найжовтіших жінок і додав ще голої дробини — дітей, і все те поставити близько одно одного на купу, — то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями“.

А Федорові прийшлося ночувати під брамою на в'язці соломи. Інші знову йдуть шукати хліба за морем:

„Два роки нічого в хаті не говорилося — лиш Канада, та й Канада. А як мені дотиснули, як я видів, що однако мене мають отут на старість гризти, як не піду, та й я продав усе, що до кришки („Камінний хрест“).

А Іван („Кленові листки“) в розпачливій любові до своїх дітей мріє:

„Якби до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав та й пішки туди з ними йшов, аби їх занести далеко від сього поругання. Я би ті моря берегами обходив“...

Але всі ці копірвання в густих сітях злиднів запутували ще дужче ноги й руки цих безпорадних жертв наступаючого капіталу, бо ні найми, ні Канада, ясно, не давали достатньо того хліба.

Вже на початку було поставлено думку, що називати Стефаника поетом галицької сільської бідноти — це поверхова оцінка його творчості.

В його творах ми маємо цілу низку образів з життя багачів, поданих і художньо насичено, і з виразною співзвучністю авторових почувань і симпатій до змальованих у них персонажів. Стефаник любить так само, як злидні бідняків, малювати теж багацькі достатки, багацьку буту і гонір, і говорить про це, як про щось дороге, рідне. Стефаникове соціальне походження не могло залишитися без наслідків на його творчість.

До творів Стефаникових з багацькою тематикою треба залічити: Мамин синок, Ангел, Скін, Давнина, Басараби, З міста йдучи, Вона земля, Марія, Сини, Дід Гриць, Нитка, Браття, себто четверту частину усіх Стефаникових творів, які своєю силою і художністю не уступають решті творів.

Не зараховано сюди „Синьої книжечки“ „Камінний хрест“, хоча дехто вбачає в них теж багацькі елементи.

Антон („Синя книжечка“) Стефаник змальовує нам в тій хвилі, коли він втратив вже своє багатство, а Івана Дідуха, що з наймита вийшов в господарі, не можна лічити до багатців.

Проаналізувати кожний з зазначених творів зокрема, це занадто поширило б межі нашого завдання. Тут прийдеться задовільнитись відзначенням певних характерних рис, що спільні усім цим творам, якими Стефаник змальовує багача і його сем'ю.

Радість ізза дітей відчуває лише багач, справжньо любити своїх дітей вміє лише багач. Він за ними побивається, він за ними тужить, він лише відчуває родинне щастя. Це відношення батьків-багатців до своїх дітей, до рідні змальовано ясно, тепло, соковито. Маленького Андрія пестять не лише тому, що він один, але й тому, що в хаті зимою є і яблучко, і булка, і пінка з молока. Це, що він каже, „луский ладикал“, зовсім не може насувати сумнівів про соціальний стан Андрійкового батька, бо ми знаємо, що до радикальної партії належали і багаті і попівські сини, а симпатиками її були й деякі попи.

Семениха („Басараби“) ось як промовляє до своєї рідні:

„Роде мій чесний та величний. Тішуся тобою, як не знати чим“.

А ще ранше:

„Я очі маю, щоб сміялися, щоб жартували... В моїх очах є мої діти, є моє поле, і моя худоба, і мої стодоли, та чого їм застелюватись журую“.

Так не говорить до своїх дітей ні Гриць Летючий, ні Іван (Кленові листки), вони лише сиплять прокльони на голови своїх дітей.

Або як гаряче у Стефаника любить своїх дітей багачка „Марія“, що в її родинному житті прямо благодать, і з якою ніжністю різбить цю благодать Стефаник:

„То, як бувало, жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба, або чого боялася? Хіба щоб зірка не впала дітям на голову, але вона була жвава така, що й зірку ймила б на кінчик серпа. Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом згоняла з нічлігу птахи“.

Це не те, що та зарібниця з нарису „Лан“, яка за працею не має часу й глянути, що робить дитина в борозні.

Марія своїх дітей:

„Родила міцних і здорових як ковбки; чим була грубша, тим більше робилі, по кожній дитині була все краща й веселіша, а молока мала такого, що могла дітей не плекати, а купати. І чоловіка мала дужого й милого і маєток“.

По тім ті діти „були учені, маєток великий за ними пішов“.

І в селі „ні одна мама не банує так за своїми синами“, як Марія, бо вона мабуть найбагатіша була на все село.

Ось як яскраво Стефаник малює багачьке родинне щастя.

Родинну багачьку ідилію, змальовує не менш тепло Стефаник в нарисі „Давнина“:

„В неділю після полудня приходили до баби всі невістки з унуками. Так чорнобриві як гвоздики, такі червоні як калина. Баба садила їх за стіл, давала сьогорічної солонини і балакала з ними і кудкудакала, як квочка між курчатами...“

Потім баба кожну цілувала і вела до другої хати показувати коверці. На подвір'ю гралися з дідом внуки; кожний мав від баби булку або яблуко і пильно дивився на яворовий старий ярем“...

В надмірно напружених і перечулено-трагічних тонах передає нам автор любов багача-батька до синів в нарисі „Сини“. Старий Максим з туги за втраченими синами на війні доходить майже до божевілля, він ніжно, по-жіночому боліє ізза їхньої втрати. Він промовляє до жайворонка:

„Твій спів й Іванова сопілка йшли низом, а поверх вас сонце, і всі ви сипали божий глас... А крізь сонце бог, як крізь золоте сито обсилав нас ясністю: і вся земля, і всі люди відблискували золотом...”

– Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені... Не землю всю, але душу я продав би, щоб кривавими ногами зайти до вашого гробу“.

Він знає, що його синів вже нема, що їх він вже не побачить і він рад би побачити хоч ту дівчину, з якою спав котрий з його синів, хоча байстрятко від них:

„Та припеси на руках байстрятко, не встидайся, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкові порубає все полотно найтонше на пеленки“.

В нарисі „Нитка“ багачка, мати, повна втіхи з родинного життя, поночі пряде повісмо на тонкі білі полотна, щоб з них пошити мережані сорочки для дітей і чоловіка. Вона робить це з великою насолодою, бо „вона любить їх, а вони її“.

А як гордо згадує дід Гриць про своїх дітей:

„А геть потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі гомоніли коло них, як бджоли коло цвіту“.

Ні одна така ситна, погідна пляма не впала з пера Стефаника на долю сім'ї бідноти. Він вміє фарбами голандських майстрів малювати достатки багатіїв, на цих фарбах видно теплоту авторового серця.

Дід Дмитро в нарисі „Давнина“:

„Збіжжя не молотив по кільканадцять років, і подвір'я його було накладене довкола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, і менший від цього сивавий, тогідний білий, а сьогорічний жовтий, як віск“.

А в неділю відпочиває душею, перекладаючи старе дрантя на горищі.

А його жінка заповнює перекладини в скринях полотнами та одягом, готує для невісток, але вони зможуть все це забрати не після її смерті, лише після смерті діда, бо він за цим всім дуже банував би.

Ту саму багацьку захланність ще бачимо і в нарисі „Сини“, де Максим навіть по смерті не хоче нікому віддати ґрунту. Дід Дмитро не хоче навіть з ніким балакати. Він заявляє гордо: „Моя верства вже вимерала“, бо мабуть не було вже таких в селі господарів, у яких водилась би „тройка солонина“.

А коли до Максима („З міста йдучи“) приходили колядники то він:

„понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки. А солонини як унесе, то така, як долоня, завгрубшки... Горілки вже стільки було щоб вужі мали досить“.

Ще більш сильну картину багацького вдоволення, багацької потуги знаходимо в нарисі „Браття“, де змальовано, як до авторового батька

приходили церковні браття колядувати, як вони колядували і малому Василеві, і як він діставав від дядьків повні пригорщі мідяних крейцарів.*

А як буйно говорить про свої достатки Данило („Вона земля“):

„А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучеряві“.

Або знову, з яким почуттям своєї власної сили і багацького задоволення висловлюється сам про себе дід Гриць:

„Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у землі, а галуззя під небесами, в школі. Тепер я віджив і щем дужий, похожу ще по своїй дорозі, бо маю доброї ласкавої душі в собі повну пазуху“.

Які світлі, які блискучі краски в порівнанні з тими, що ними змальовано бідноту.

Лише одного Андрія Курочку автор малює справжнім куркульсько-ненаситними, брудними фарбами.

„Багацькі діти й слуги були брудні й марні. Вони двигали на собі необтесане й тяжке ярмо мужицького багатства..“

Сам багач найгірше томився в тому ярмі, найбільше проклинав свою долю й безнастанно підганяв своїх дітей і наймитів“.

Тут автор відходить від свого звичайного способу опису багача. Може бути він зробив це з тих міркувань, щоб тим умотивувати вчинок Федора — підпал.

Тоді, коли Стефаник малює бідняка запамороченим, темним, повним забобонів, з очима впущеними в землю, п'яницею, — в той час багачі виходять у нього розумні, статочні, з почуттям власної гідності.

„Очі мала великі, сиві і розумні. Дивилася ними так, як би на цілیم світі не було такого кутика, щоб вона його не знала, і, закотивши довгі білі рукава, не зробила б в нім того, що порядна господиня робить, щоб вона не спрятала, непричепурила й не звела всього до порядку“ (Басараби).

Який спокійний, поважний портрет господарського розуму й заповідливості, але подібним автор не удостоїв ні одного бідняка. Так і виходить, що це багатство пішло наче з того розуму.

З творів Стефаника виходить, що в селі взагалі лише багачі були людьми з громадським значінням. Коли всі бідняки тільки те й роблять, що або п'ють, або гризуться з дітьми, чи з жінками, або б'ються, коли думають лише про те, чим напхати б шлунок, багачі думають про культурні справи, вони лише національно свідомі, вони наче та „сіль землі галицької“ побіч інтелігентів.

Така багацько-церковна трійця, як дід Дмитро, баба Митриха і дяк Базьо („Давнина“) дають початок для утворення в селі читальні:

„Лишень читальники не раз їх згадують, як зговоряться за початок читальні.“

То сам початок читальні заходить ще від старого діда Митра і від баби Митрихи, і дяка Базя. У їх хаті зачав дяк перший читати книжечка“.

Багачка Марія посилає своїх дітей до школи, носить їм на плечах „калачі і білі сорочки“.

А як синів заарештували в зв'язку з університетськими подіями, вона переносить цю подію свідомо, і:

„Між тими панями-мамами почула себе перший раз у життю рівною з усіма панями й тішилася, що сини поставили її в однім ряді з ними“.

* Копії:ки.

Виходить за Стефаником, що за український університет за українські культурно-національні справи боролися лише сини панів і багачів, бо лише їх мами там були.

З тону Стефаникових творів це наче б то й так, бо бідний лише думав, як би свою дитину кинути в панську чи багацьку пельку в найми. Але це історично не вірно, бо багато бідняцьких синів вчилися в гімназії і в університеті, заробляючи на утримання лекціями, службою в канцеляріях тощо.

І від багацьких синів за Стефаником наче б то йшло нове життя, надія на краще майбутнє в село. Коли сини Марії приїздили до дому на вакації разом з товаришами:

„Хата наче б ширилася, двором робилася. Співали, розмовляли, читали книжки, ласкаві до простого народу, і нарід до них цвів, збирався їх розумом здобувати мужицьке право, що пани з давен-давня закопали в палатах. Ішли лавою з корогами над собою, і пани їм поступалися“.

І цього наче б то доволі для „щастя народу“.

Ця сама багачка Марія відправляє обох синів воювати „за Україну“, вона шає і любить Шевченка, нарікає перед козаками, що російські війська під час війни понищили всі читальні і книжками встелили шляхи.

І багач, старий Максим („Сини“) має „вченого сина“, а другого здається „невченого“, і він їх обох теж відправляє воювати „за Україну“, і наказує їм:

„Андрію, Іване, назад не йдіть“...

Це на зразок колишніх римлянок, що даючи щит синам, які йшли на війну, говорили: „З ним, або на ньому“.

Таку саму і громадську і національну свідомість змальовує Стефаник в нарисі „Дід Гриць“. Наче повторення сказаного в нарисі „Марія“.

„Гей, як вони всі покінчили школи, тоді наші діти, та як пристали до нас як ми збилися до них до купи. Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, міцні та розумні. Свої напереді...

Одно слово: земля по містах дудніла під нами і не один павцкий вугол утік із свого гвізда“.

Значить наче ось-ось — і все було б гаразд, а все це робили багацькі синки.

А дід Гриць перед смертю просить, щоб Шевченка і Франка, заховавши в шкіряну торбу, було покладено йому на груди і поховано разом з ним в могилі. А букату поля записує на те, щоб:

„Як будуть згортати кістки наших стрільців у купи, то щоби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля“.

Виходить, що багацька земля, і тому вони такі свідомі патріоти.

Характерно, що ця патріотично-культурницька, багацька лінія з „Трильовським у биндах“, Павликом і Франком, посередині, появляється у Стефаника лише в останніх, післявоєнних його творах, мабуть — як ідеалізація минушини, в порівнанні з дійсністю, під владою польської шляхти.

І ця лінія історично теж не вірна, бо в Галичині національно свідомі були і поміж селянами бідняками. Галицький селянин навіть спролетаризований, хоча він відчував на своїй спині вагу наступаючого капіталу з невідлучною його помічницею експлуатацією, він не був ще в довоєнних часах настільки клясово свідомим, щоб свідомо стати інтернаціоналістом, зрештою по патріотичній лінії і працювали виключно на селі всі українські політичні партії, і це не могло залишитися без певного наслідку, тим більше, що тут соціальні моменти дуже тісно спліталися з національними (переважно польські пани).

Зрозуміло, що для селянина бідняка, що загинув на рідній землі з голоду, та земля мусіла бути краща, яка могла дати йому шматок хліба. І він шукав її за морем. Не без того, що той емігрант бідняк тужив за старим кутом, за тою землею, що його вигнала з своїх меж, бо привичка багато важить, але справа хліба мусіла брати верх над сентиментами.

На підставі наведених вище фактів, ми можемо з таким самим правом назвати Стефаніка поетом сільських багатіїв, як і поетом сільської бідноти, з тим додатком, що куркульська тематика чітко випинається в повоєнних творах. Одноцільної соціальної лінії в його творах нема, і так само, як в релігійному питанні в творах Стефаніка ми не маємо чіткої лінії, так само і в соціальному. Коли б хотіти вже схарактеризувати в цілому творчість Стефаніка по цій лінії, то його можна назвати лише поетом галицького села, взагалі галицького простолюддя, як це він сам каже.

До цієї думки можна б зробити таке зауваження: Невже в творах Стефаніка нема нарисів з більш чіткою клясовою диференціацією?

На це можна відповісти: є лише з довоєнних творів один — „Палій“. Побіч нього можна б згадати „Суд“, але тут соціальну свідомість бідняків сильно затушковано і послаблено соціальний ефект. Сильний соціальний момент, але в дуже загальних тонах подано в нарисі „Лан“, і крім цього деякі початкові елементи соціальної диференціації знаходимо в нарисі „Засідання“.

Можна деякі риси знайти в інших творах н. пр. в Кленових листках, але в порівнанні з цілістю, вони такі незначні і такі загальні, що не приходитьсь говорити про них зокрема.

В нарисі „Засідання“ автор дає нам дві соціальні групи — з одного боку, вїйта, попа, старшого брата — з другого, бідну селянку зарібницю Романиху і радного Петра Антонова, людину молоду, можна догадуватись бідняка, бо про його маєтковий стан автор ні словом не згадує. Решта радних без виразної фізіономії.

Старший брат з доручення попа скаржить Романиху перед громадою, що вона вкрала з-під церкви дошку з старої дзвіниці. Церква божа, дзвіниця божа, виходить, що й дошка божа, а бідна Романиха посміла вкрати, — значить великий злочин, і для цього спеціально скликано раду.

В Петрі, автор змальовує нову людину (це виняток у Стефаніка), з поступовими думками, сільського захисника бідноти, опозиціонера.

В ньому показує Стефаник людину нової формації, мабуть під впливом радикальної партії, і між Петром і між війтом зразу загорається гостра суперечка на громадську тему.

Війт погоджується з думкою секретаря і попа, що селянам не треба газет, — проти цього гаряче протестує Петро. Це наче прелюдія до наступної суперечності, що повстає в наслідок того, що війт накладає на Романиху штраф „одного лева“*, який не відповідає ні величині „злочину“, ні маєтковому станові Романихи.

Ні піп, що має паливо даром, ні війт, що теж не мерзне, не можуть зрозуміти, що Романиха, яка шиє і пряде для цілого села в холодній хаті, щоб заробити на шматок хліба, не могла не вкрати цієї гнилої дошки, що й так зогниє під церквою, або попаде в попову піч.

Проти цього присуду виступає Петро Антонів, він каже:

— „Я би, люди, казав, аби таку бідну удову не карати, церква, віддай не зогріється удовиним левом. Та замість, аби церква бабі дала, та ще від неї братиме того студеного лева“.

І радні погоджуються з думкою Петра.

А „війт злісно поглянув на Петра“.

Сам протест не такий вже сильний, але коли брати його в зв'язку з попереднім виступом Петра проти війта, виходить, що це наче робиться вже перша соціально-шкалубина на обличчі затурканого галицького села.

Нарис „Лан“ складається з двох малюнків соціально сильно насичених.

Перший вступний, тло — це панський лан. Малюнок невеличкий, але художньо високий і соціально чіткий:

„Довгий такий та широкий дуже, що оком зіздріти неможна. Пливе у вітрі, в сонце попадає. Людські ниви заливає. Як широкий довгий невід. Вилловить нивки, як дрібну рибу. Отой лан“.

І так само як цей лан наче невід вилловлює дрібні бідняцькі нивки, так само власник того лану — пан, наче хижак, вилловлює і пожерає дрібну незорганізовану селянську, бідняцьку силу.

І в другій картині автор дає зразок такої експлуатації, але знову не відтіньовуючи соціальних моментів; він подає цей образ, так би сказати, німо. Жінка (може вдова) на панському лані бере сама картоплю, мабуть, за якусь пайку. Вона втомилася важкою працею, заснула на хвилину.

„Як рана ноги, бо покалічені, посічені, поорані. Прив'язана чорним волоссям дочорної землі, як камінь“.

А мала дитина повернулася під корчем ротом до землі і синіє. Мати зривається і мерщій береться до роботи, хоче нагнати втрачений час.

„Копає скоро, хутко. А той корч обминає. Скільки спокою доки спить...“

Експлуатація не дає місця для родинних сентиментів.

Характерний образ змальовує Стефаник в нарисі „Суд“. Тут

* Карбованець.

він відходить від свого звичаю, дотримуватися певної міри і дає нам картину, а властиво дві картини дикого самосуду.

В цей дикий самосуд автор проваджує соціяльний момент — клясову зненависть між бідними й багатими, але автор, вибираючи цей важливий момент у форму розгнузданої, п'яної, сліпої оргії, тим самим нівечить соціяльну силу свого нарису:

„Кого б'ють ?

— Багачів.

— А хто б'є?

— Весілля“.

Це слово „весілля“ зразу гасить соціяльний ефект.

Привід до смертельної бійки між багачами й бідними дає та обставина, що Іван Зуб, який справляє дочці весілля, з більшим почотом приймає трьох багачів ніж бідних.

„А багаті, мосьпане, все п'ють, а все бідних далі до постелі відсувають. А Зуб забув про гостей, лиш коло багатіїв ходить“.

Але Зуб сам теж бідняк.

Докладніше причини бійки з'ясовує яскраво „прокурор“, Яків Дідик на „бідняцькому суді“.

„Перед багачами все солонина та м'ясо, а начинки лиш трошки, а перед бідними все лиш начинка, а м'яса крихта“.

Крім цього один з багачів заявляє:

„Знаєте що, Зубе, нате вам п'ятдесят левів, ось плачу вам усе весілля, але ви геть виметіть це сміття з хати“.

Це та причина, що кидає дві ворожі, вже добре п'яні групи одна на одну, і бійка закінчується вбивством трьох багачів.

Під час бійки перепадають такі фрази:

— „Ви, голодники голодні, та я дужий, та я щодня м'ясо їм, а ви бевку небілену“...

Це говорить багач Михайло Печенюк. А коли жінка радить йому, щоб він так не говорив, щоб просився, він лічить негідним для себе просити голодняків і відповідає:

— „Говори дурна бабо, тут нема просьби, тут смерть“.

Бідні не знають впину, вони поклали вже двох багачів, а третій ховається між жінками.

„Касіяно боїться, а йому найліпше треба показати.

Він між багачами найгірше в'ідний“.

І його не минає судьба інших двох багачів.

В цьому нарисі Стефаніка може бути мова лише про наявність клясової ворожнечі бідняків до багачів в галицькому селі, але вона ще глибоко захована, чітко не скристалізована. В даному випадку вона вибухає стихійно, зовсім випадково, під час весілля, на підпитку.

Безпосередня причина, що дає привід до вибуху „гонорового“ характеру, але це лише іскра, що запалює накопичений запальний матеріал.

Та автор, пустивши скільки багацької крові, немов то спам'ятується, наче жалкує, що потрощено кості лише багачам. І він дає нам другу картину „бідняцького суду“, в якому приймають участь

лише бідняки, які судять теж бідняків, судять за те, що вони били багачів.

Яка тут лінія, це важко розгадати. Навіть сам автор не у силі відповідно умотивувати цього безглузлого вчинку, і він подає такий мотив:

„Село строєне, люди одні одних бояться, в церкві що-неділі лиш мова за бідних. По селі увихаються шандарі, дзвінки дзвонять, що комісії привозять. Розкидають гроби, ріжуть, поряють, а нам бідним нема нівідки ані ради, ані доброго слова. То ми самі судім їх, а як учуємо, що вони завинили, то будемо їх карати“.

Це не переконливий аргумент, і такі слова як „люди одні одних бояться“, „в церкві мова про бідних“, „а нам бідним нема нівідки ані поради, ані доброго слова“, — вони говорять про те, що автор, порушивши „порядок правний“, роздувши вогонь, боїться сам його наслідків, і закидує його сміттям та пилюгою, щоб погасити.

І після такого аргументу автор дає другу дику сцену, більш дикішу за першу, бо там робилося по-п'яному, а тут бідняки потверезому і свідомо ломлять кості таким самим біднякам як вони.

Автор закінчує таким образом:

„І витягали одного за другим і подавали в дальші руки. А ті руки, багато їх, хапали їх, мстилися і ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі хвилі помсти“.

Підкреслюю слова „мстилися“ і „помста“, і треба поставити запитання, за що „мстилися“, за що „помста“? Відповідь ясна — за багачів, за багацьку кров, за „порушений правний порядок“.

Закон твердий, коли ходить про багачів, він може покарати тебе твоїми власними руками, — мається вражіння, що це хотів сказати автор, як пересторогу на майбутнє.

Автор устами маси виразно каже: „Вони вбили, хай же відпокутують“.

Ворожнечу бідняка до багачів найбільш чітко змальовує Стефаник в новелі „Палій“. Картину експлуатації тут подано і високо художньо і соціально яскраво, хоча і тут є деякі моменти, що послаблюють силу цієї картини.

Перед нашими очима проходить жертва експлуатації на протязі часу від хлоп'ячого віку аж до сивого волосся, яка з дужого хлопця стає негідним для праці скелетом.

В цій новелі автор подає дію на двох різних територіях — в місті і в селі, і відповідно до того змальовує антагонізм між міським пролетаріатом, а радше люмпенпролетаріатом і міською інтелігенцією з одного боку, та між сільським пролетаріатом і багачами, з другого.

Перший малюнок доволі поверховий, соціально мало виразний, епізодичний.

Міські чорнороби зустрічаються в неділю з панами в шинку за містом. Чорнороби поки тверезі, уважають панів, але випивши, заставляють їх танцювати, і „тоді панам приходиться круто“.

Говорили їм:

„... забирайте свої панські воші по кишнях та й марш з корчми, бо мужики хочуть самі собі між собою потанцювати“.

Цікава характеристика інтелігента:

„Я тих панів умію муштрувати, то таке легеньке як пір'я: подуй... воно полетіло“.

За те другий малюнок в селі розгорнуто широко й соціально виразно.

Той сам дужий і буйний парубок Федір, що в місті вмів муштрувати панів, попадає в селі в лабети сільського багача, типової п'явки, Андрія Курочки. Андрія Курочку автор винятково подає в характерних і добре чітких чорних рисах.

Це тип ненаїсного, чорного, грубого павука, якого вся увага звернена лише на те, щоби як найбільше виссати.

Сам багач каже про себе:

„Я ніколи не маю такої щасливої години, щоби я спокійно шматок хліба прожер“.

Замітне для цього багача, що він, випитуючи Федора, який хоче найнятися у нього, ставляє йому таке запитання:

„А церква у вас така як у нас? І піп є?“

Видно, що в очах багатія цей факт має своє спеціальне значіння. Повстає характерний трикутник — багач, піп, бог.

Федір, прослуживши кілька років у Курочки, жениться, будує хатку, переходить на власне газдівство, але він дальше залишається в сітях Курочки, бо вижитись з свого господарства він не може.

„Федір не випускав із рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кості боліли, кінці їх стирались й пекли. Але неділя ставала на поратунок, бо в неділю він ішов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя негодна була направити того, що будні попусували, а трава не могла виссати того болю, що запікся в старих костях“.

Курочка знав Федора так довго, як довго той був здоровий і дужий. Але коли приходить старий, немічний Федір і каже:

„Зима йде, а я босісінський, та дайте мені два леви на відробок“.

Курочка з питомою багацькою логікою заявляє:

„А ви ж годні робити. Вже ваша робота скінчилася, Федоре“.

Щоб Федор не почував себе покривдженим, Курочка мотивує свою заяву і переносить всю вину на бідних:

„Бідні люди такі настали, що лиш аби раз на день їв, але аби нічого не робив, та й тоді рай. Як роблять так і мають, так їм бог благословить“.

І тому радить Федорові:

„Дівайтесь, де хочете, а межі гасди ви вже не здатні. Шукайте собі служби у єврея або в пана — там робота легша“.

У Федора нема вже нічого потрібного для Курочки, він виссав вже все, залишилася лише лушпина.

Федір не може не відчувати тієї кривди, що йому ввесь час робив Курочка, і він ставляє запитання таке, яке має право поставити і мусить поставити кожна жертва експлуаторської ненаситності:

— „А я ж, Андрійку, де силу пустив? Чи я її протанцював, чи я її пропив? Таже вся вона сила в тебе, на твоїм подвірю. А я ж, Андрійку, де силу пустив?“

І Федір іде на „легшу“ службу до пана, вибирається наче на весілля, щоб „з'явитись до панської ласки“. Стає в дворі свинарем. Стефаник дає соковитий малюнок відпочинку на цій „легшій“ службі:

„Ввечері пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами й ліниво жували сіно. Коло кожних чотирьох сидів погонич і дозирає, аби під себе не викидали. Між тими лавами сиділи на землі плугатарі й сівачі. Латали собі постолі, стягали мотузками сердачини й направляли істики. Кожний коло чогось нипав. Коло них присів Федір. Воли один по одному падали на солому, за ними переверталися в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатарі. В стайні запанував тяжкий відпочинок що по втомі з'єраних ланів падає на стайню, як тяжкий камінь. Федір також засунувся перед воли“.

Але Федір ще не чистокровний батрак, він халупник, в нього є хатинка, що він її будував два роки, носячи на плечах кожну дошку, кожну платву; вона така в селі, „як кострубата курочка між гарними птахами“, і тому скарбов'яни, себто батраки гоняють його геть від себе з волоні, з ясел. І він тримається здалека від них, він відстав від газдів і не пристав до батраків.

Батраки приймають Федора лише тоді до своєї компанії, коли їм треба виступити на виборах проти багачів. Тоді Федір розкриває своє серце перед ними, викладає весь свій біль, стає перед ними без сорочки й каже:

„Тепер дивися, яку мені шкурочку багачі лишили. Та чим тут жити?“

Це найвищий тон, це кульмінаційна точка наймитської трагедії. Її розуміють батраки і прикривають голого, підпитого Федора, „чим мали найліпшим“. Цею картиною Стефаник майстерно згущує зненависть батраків до багачів, що має довести до конфлікту під час виборів.

Двома короткими реченнями, наче двома штрихами автор змальовує вигляд цих двох ворожих соціальних груп:

„Коло громадської канцелярії стояли дві купи. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймити й газди“.

В передостанньому уступі цієї новелі, автор шикуює дві ворожі групи проти себе, і в палкому діялозі зводяться остаточно взаїмні рахунки.

З одного боку погорда до наймита, до „худоби“, а з другого зненависть до кровопійців.

„Ото вошивці, ото жебраки, ото худоба панська!..

— Ото нам пани вишукали право, аби голодники розбоєм ішли на село!

А тихо ж ви невмивані, вперед воші повибивайте, а потім учіть газдів розуму“.

Це говорять багачі.

„Ти, читальнику, ти гадаєш, що я не був у читальні?.. То така читальня ваша, що багач за столом, а наймит коло порога має бути?“

Так у церкві, так у канцелярії, так усюди. Та маємо з вами бути?“

Це відповідь наймитів. А потім:

„Хлопці, ану, багачеві трохи боки намнемо“.

Починається бійка:

„Вхопили наймити Курочку, постояли за Курочку газди, потекла кров“.

В наведених уривках з діалогу кожне слово характерне, їдке, болюче. Але автор наче заляканий і висотою і чистотою свого тону, глушить його водночас, замазує чіткість соціального тла.

Чому лише дві групи? А де ж сільська біднота, сільський півпролетаріят? Він теж має право брати участь у виборах. Але ми його тут не бачимо.

Чому поставлено знак рівнання між словами: газда й багач?

Газдою в Галичині називають взагалі селянина, що має господарство навіть таке, як куряче гніздо.

Якщо автор ставляє двірських наймитів проти села взагалі — це одна лінія, якщо проти багачів — це друга.

Загальний зміст діалогу, дає підставу орієнтуватися на те, що тут мова мовиться про другу лінію, і картина лише виграла б на тому, коли б це було більш чітко поставлено.

Другий послаблюючий момент це те, — що наймити з бравурою голосують за паном, що дає привід багачам до такого закиду:

„Ото нам пани вишукали право, щоб голодники розбоєм ішли на село!“

Тут наче то одна рука між панами й наймитами?

Ясно, що так ставляти справи не можна. Може краще було звести ці соціально ворожі групи проти себе в інших обставинах.

Правда, вибори в Галичині — це подія, біля якої дуже загострювалися темпераменти, але використувати цей момент тому, що він дуже актуальний, не годилось, бо авторові, який приймав участь у громадському житті, добре відомо, що коли наймит панський ішов голосувати за панів, то він робив це не з доброї волі, не тому, що тримав руку з паном, бо цього не може бути, — він робив це з примусу, по приказу, і це було теж свого роду експлуатація.

Автор намагається замазати цю щілину такою фразою:

„Хай риплять (багачі), а ми пиймо горілку“.

Себто наймитам хочеться закпити з багачів, хочеться побешкетувати. Але це притуплює вагу соціального конфлікту.

З цього приводу в передмові до видання „Вибрані твори українського письменства“ (Коломия, 1910), де подано твори покутської трійці, А. Крушельницький здобувся на таку патріотичну тираду:

„Тож не дивуватися, що наслідком ненависти своєї пролетар не є всил піднестися до зрозуміння добра загалу суспільства, клясова ненависть засліплює очі цих заробітників в хвилях найважливіших для загалу народа і велить їм копати самим собі могилу. Є це в письменстві цілком новий погляд на зраду народніх інтересів, погляд вельми глибокий, що наче виправдує безліч хлопських невдач“.

Коли зважити докладно всі моменти соціального загострення в новелі „Палій“, можна сказати, що думка Крушельницького не погоджується з наміром автора.

Стефаник, за своїм дрібно-буржуазним світовідчуванням не міг взяти правильної соціальної лінії. Він не міг опанувати тої істини, що шляхи для визволення пролетаріату не через вибори і парламент, і він, зав'язуючи конфлікт на ґрунті соціальному, пішов по лінії суто психологічній: Наймита тисне і багач, і пан, Курочка, ще гірше за

пана, трапляється нагода погуляти коштом одної з сторін і нам'яти боки другій, — чому її не використати, не одімстити.

Що Стефаник не думав закидати наймитам „зради добра загалу“, як це хоче Крушельницький, видно з того, що автор в кінцевому уступі знову виправляє скривлену соціяльну лінію і закінчує новелю грізним протестом. Старий, знедолений наймит Федір запалює будинки багатія Курочки. Він мусить відплатити багачеві за всі кривди, за всі знуцання. Він каже:

„Все моє хай вигорить! Все, що я лишив на його подвір'ї!..

Я чужого не хочу, лиш хай моє вигорить!..“

Цим автор наче підкреслює, що в багача Курочки все, що в нього є, це не його, це крадена сила, крадене добро.

Автор у пізніших своїх творах не розвинув далі цієї думки, не поглибив її, не оформив її чіткіше, навпаки, в пізніших творах він повертає більш на право, на шлях національно-багацького патріотизму (Марія, Дід Гриць, Сини).

Розглядаючи твори Стефаника в цілому треба ствердити, що він, покидаючи стару форму, по змісту все ж залишився ще народником, і хоча з нього були спроби (Палій) вийти на широкий шлях, він не зумів цього зробити.

В своїх творах Стефаник ставляє перед наші очі дві групи селян, з одного боку багатіїв з їхньою ситністю, втіхою життя, любов'ю до дітей, з газдівським гонором, патріотичними почуваннями, з сльозами і журбою за втраченими дітьми, — а з другого бідноту з її злиднями, прокльонами, забобонною темнотою, з розпаччю в очах, з пасивністю і нездібністю до протесту.

Стефаників селянин знає один закон — застрягнути до коліна в землі, без якої він ніщо. Він боїться ширших горизонтів, важливіших діл. Його „Майстер“ вміє лише будувати селянські хати, з ними йому щастить, а коли йому приходить будувати церкву, брати більшу роботу і по розмірі і по задуму, йому робиться „чорно та жовто перед очима“.

Він думає:

„Чоловіче, та же це не стодела, та же тут, братіку, тисячі дають на твої руки та же церкву люди бачать ізо всіх сіл“.

І цей ляк перед важливішою роботою його зводить на ніщо.

Це характерна риса для Стефаникового селянина взагалі.

В зв'язку з цим насувається запитання, чи автор думає так і залишити своїх селян у „бульбоні“, чи все ж вказує, який вихід для них?

В творах Стефаника знаходимо деякі спроби шукання вікна, але дрібнобуржуазна психіка автора заслонює ті прямі шляхи, що ведуть в краще майбутнє.

Автор розуміє, що такий стан мусив колись змінитися і тому грозить:

„На цій землі буде колись покаєніє“.

Але це загальна фраза, крик розпачі, це не вихід. На думку Стефаника, інтелігенція в цілому не може дати жадної допомоги бідному селянинові.

Цього не може зробити „Такий панок“, який перед смертю щойно пригадує, що він:

„ходив по вашій кривді, як по м'якій подушці, я не мав того опам'ятання“.

Тепер він розкався, тому, бо „має вмирати і хоче перед богом стати чистий“.

Стефаник думає, що допомогти бідному селянинові в його злиднях можуть лише його власні сили, лише ті, що вийшли з селян.

Натяки на цю „нову силу“ знаходимо в нарисі „Лист“. Автора листа, молодого селянина посадили в тюрму за те, що:

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вирвали, жінку вбили, та й діти лишилися на волю божу“.

Це все за те, що він „тримав своє право“.

Більш чіткіше подано цю „нову силу“ в нарисі „Засідання“ в особі Петра Антонового, про що була вже мова.

Але міць цієї „нової сили“ ще дуже слабка.

Другий рід цієї „нової сили“ у Стефаника, і це найсильніший, це інтелігенція, що виходить з селян, селянські багачкі діти, що вивчились в школах. Між ними Стефаник наміщує ще і Шевченка, і Франка, і Павлика і голову Радикальної партії Трильовського (до речі, поповича).

Надія на ці сили звенить сильним голосом в нарисах, Марія, Дід Гриць, Сини, і зводить до такої думки: „Вивчимо наших дітей, а тоді і панів пополонимо“, — про що вже була мова вище.

До чого докотилася ця „нова сила“, свідчить яскраво 1918 і 1919 рр. В післявоєнному творі сам автор в нарисі „Слава-йсу“, здобувається на таку іронічну, загальну фразу, звернену під адресою панів:

„Не бійтеся, ми лиш ваш ґрунт заберемо, а сами ви будете жити без, як у раю, без податкових тягарів. Все те хай тверді мужики забирають на свої плечі“.

Невідомо лише, яким це чином, і хто забере цей ґрунт.

Ще один анемічний натяк знаходимо в нарисі „Morituri“.

Сільські п'янички зійшлися в неділю у сільського голяря і між іншим балакають про читальню:

„Все перейшло на читальню, там тепер ред* — от ред, дівки перебираються на парубків, парубки на дівок, обіймаються без встиду та сорому, весілля справляють та беруть гроші за білети. — Така тепер у них настала забава, але вони мають розум, не бійся, молоді, світом бували. Польщі ані-ані не хотять, а панцькі ґрунти хотять розділити“.

А хтось додає:

„Та коби могли вибороти“.

Більше не зміг, на жаль, сказати Стефаник після війни. Видно, що та гаряча кров, яку чуємо у автора, під час писання „Палія“ після війни зовсім погасла. Може тому, що погасли надії автора на ці багачкі, інтелігентські сили, що на них так багато покладав він надій перед війною.

Нового революційного села, що від 1920 р. бореться вперто з польською шляхтою, того села, що не спить ночами, що сходиться

* Порядок

по тайних місцях, що мріє про соціяльну революцію, як вихід з поконвічних злиднів, села, що вступило вже на той шлях, якого в деяких творах Стефаник тільки пробував шукати, і не знайшов, того села Стефаник у новіших творах не дав.

Він дав нам або багачів: „Сини“, „Дід Гриць“, або „Morituri“, але треба побажати, щоб ці останні скоріше повмирали, щоб не заваджали молодим „ділити панцькі ґрунти“,—і не обмежувалися лише трафаретними побажаннями: „Та коби могли вибороти“,— заклавши сами руки й попиваючи „румунку“.

Стефаник у свій час своєю блискучою формою, своїм огнистим словом і майстерністю образа вибився в українській прозовій літературі на перше місце, і його він ще й сьогодні посідає, але щодо соціяльного настановлення він залишився ззаду.

Стефаник, як автор, у своїй довоєнній творчості, мабуть, під впливом драгоманівщини і радикальної партії, звертає увагу на сільську бідноту, турбується її злиднями, але його соціяльне походження каже йому не забувати про багачів, каже любити їх гаряче.

Це любов і захоплення куркулем доходить до особливої сили і чіткості в післявоєнних творах, відсовуючи бідняцьку тематику на задній плян, не зважаючи на те, що війна ще збільшила злидні бідноти.

Після війни Стефаник виразно стає співцем галицьких сільських багатіїв і в них лише він бачить ту силу, яка, на його думку, має відродити галицьке злиденне село.

А взагалі треба сказати, що літературна творчість Стефаніка попри високу художню вартість, дуже мало визначається чіткими пролетарськими моментами.
